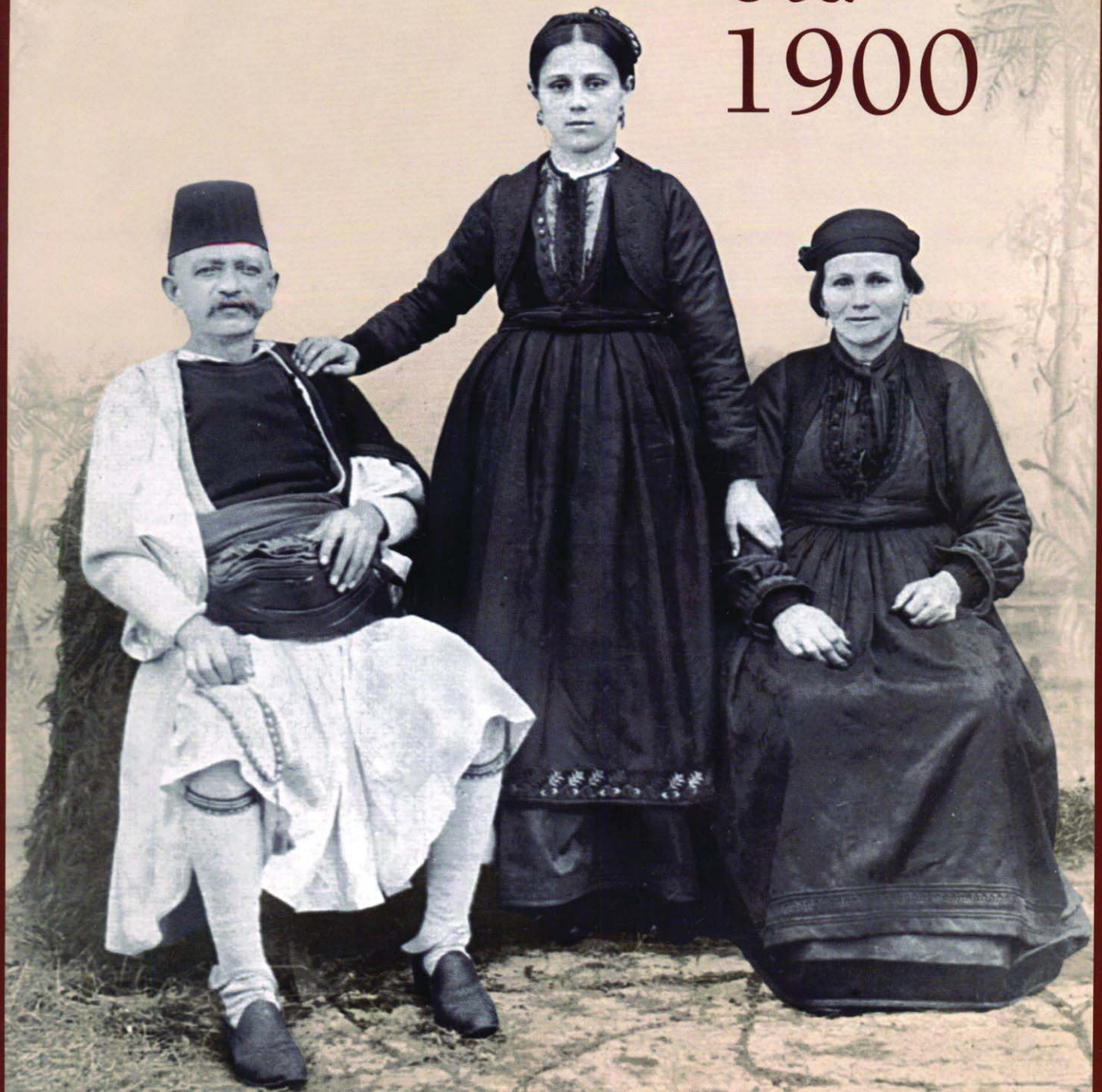

Από τη ζωή των Βλάχων στα 1900

ΕΓΝΑΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΑ ΒΛΑΧΟΧΩΡΙΑ ΣΤΑ 1900

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ & ΚΕΙΜΕΝΑ: ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Αστέριος Κουκούδης
e-mail: info@vlachs.gr
url: www.vlachs.gr

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ: Ίδρυμα Εγνατία Ηπείρου
Ανθρακίτου 5 & Τσεχούλη
452 21 Κάστρο Ιωαννίνων, Ιωάννινα
τηλ.: 26510 72315
fax: 26510 36695
e-mail: eef@forthnet.gr
url: www.egnatiaepirusfoundation.gr

copyright©2008: ΙΔΡΥΜΑ ΕΓΝΑΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΕΜΠΡΟΣΘΟΦΥΛΛΟ: Μέλη της οικογένειας Μπέσιου,
Σαμαρίνα Γρεβενών, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. – Αφοί Μανάκια)
ΟΠΙΣΘΟΦΥΛΛΟ: Κυρατζής από το Περιβόλι Γρεβενών, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. – Αφοί Μανάκια)
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό Σημείωμα του Ιωάννη Αβέρωφ, Πρόεδρος Δ.Σ. του Ιδρύματος Εγνατία Ηπείρου.....	5
Προλογικό Σημείωμα του Δημήτρη Ζάννα, Πρόεδρος Δ.Σ. του Ιδρύματος Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα	7
Εισαγωγή, Αστέρης Κουκούδης.....	9
1.1. Περιοχή Μοσχόπολης	10
1.2. Περιοχή Κόνιτσας.....	12
1.3. Περιοχή Βλαχοζάγορου.....	14
1.4. Χώρα Μετσόβου.....	16
1.5. Περιοχή Βλαχοτζουμέρκου	18
1.6. Οι Αρβανιτόβλαχοι στην Ήπειρο και την Αλβανία	20
2.1. Περιοχή Ασπροποτάμου	22
2.2. Οι Βλάχοι στο θεσσαλικό κάμπο.....	24
3.1. Οι Βλάχοι στη Ρούμελη.....	26
4.1. Περιοχή Γρεβενών	28
4.2. Περιοχή Γράμμου.....	30
4.3. Περιοχή Δυτικής Μακεδονίας.....	32
4.4. Περιοχή Πελαγονίας.....	34
4.5. Περιοχή Ολύμπου.....	36
4.6. Περιοχή Βέροιας	38
4.7. Οι Αρβανιτόβλαχοι στη Μακεδονία.....	40
4.8. Περιοχή Μογλενών.....	42
4.9. Περιοχές Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.....	44
5.1. Κοινωνική κατάσταση και επαγγελματικές δραστηριότητες	46
5.2. Οικογενειακή ζωή, κοινωνικές εκδηλώσεις και λαϊκός πολιτισμός.....	48
5.3. Εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά.....	50
5.4. Συμβολή στο Μακεδονικό Αγώνα	52
Προέλευση των φωτογραφιών.....	54

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η ταυτότητα δεν είναι κάτι μοιραίο αλλά κάτι εκ κληρονομίας ρευστό. Κάθε φορά σχηματοποιείται σε σχέση με τον ιστορικό χωροχρόνο. Συμμεριζόμενοι αυτή την αρχή, διευρύνουμε μία προσπάθεια που ξεκίνησε με πρωτοβουλία του Ιδρύματος Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα στη Θεσσαλονίκη και του ερευνητή κ. Αστερίου Κουκούδη. Αντικείμενο αυτής είναι οι Βλάχοι. Πρόκειται για τους πληθυσμούς, που εμφανίστηκαν αρχικά στους βυζαντινούς χρόνους και σύμφωνα με τις πηγές με την ονομασία «Βλάχοι της Ελλάδος».

Η πρωτοβουλία μας καθίσταται επιτακτική προκειμένου να καταδειχθούν οι μετασχηματισμοί, οι διαφοροποιήσεις, η επιπόνηση καινοφανών πολιτισμικών στοιχείων και η όποια υποχώρηση από την ήδη διαμορφωμένη παράδοση. Θεωρούμε ότι μια τέτοια προσέγγιση μπορεί, στην παρούσα συγκυρία, να ερμηνεύσει εκτός των άλλων και την εμφάνιση ενός βλάχικου ή αρμάνικου γλωσσικού και εθνοτικού εθνικισμού. Πολύ περισσότερο καθώς αυτός ξεπερνά τους μεταμοντέρνους θεωρητικούς προβληματισμούς και επιχειρεί να μετασχηματιστεί σε πολιτικό πρόγραμμα. Μια τέτοια κατασκευή, εάν όντως δεν εξυπηρετεί γεωπολιτικά παιχνίδια, υπηρετεί συνειδητά κάθε είδους οικονομικές και μικροπολιτικές φιλοδοξίες είτε επιστημονολογούντων είτε αυτόκλητων επαγγελματιών ακτιβιστών, καθώς και κάθε είδους τυχοδιωκτών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Το Ίδρυμα Εγνατία Ηπείρου αντιμετωπίζει, προβάλλει και αναδεικνύει τη βλάχικη πολιτιστική κληρονομιά ως συστατικό στοιχείο του τόπου μας. Θεωρεί ότι οι καιροί είναι ώριμοι για τη συστηματική έρευνα, μελέτη και παρουσίαση τόσο της ιστορικής όσο και της σύγχρονης συνείδησης και πραγματικότητας της λατινόφωνης Ρωμιούσνης. Επιθυμία του Ιδρύματος είναι να κάνει κατανοητά στο ευρύτερο κοινό τα συνακόλουθα θεωρητικά και μη ζητήματα. Ξεκινά λοιπόν την προσπάθειά του με την παρουσίαση των πολλαπλών βλάχικων ταυτοτήτων (τοπικών, οικονομικών, κοινωνικών, δημογραφικών, πολιτισμικών κ.ά.), όπως τις αποτύπωσε ο φωτογραφικός φακός στις αρχές του 20ού αιώνα. Η επιλογή μας δικαιολογείται, διότι εκατό χρόνια μετά, αυτή η παρουσίαση συμβάλλει στην ερμηνεία και την κατανόηση της σύγχρονης ταυτότητας των Βλάχων της Ελλάδος.

Ιωάννης Αβέρωφ

Πρόεδρος του Δ.Σ.

του Ιδρύματος Εγνατία Ηπείρου

Παλαιότερη γυναίκα ενδυμασία από το Βλαχοτζουμέρκο, 1873
(Osman Hamdi Bey & M. de Launay)

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η βιβλιογραφία για το βλαχόφωνο στοιχείο της Ελλάδας φώτισε αρκετές πλευρές της ιστορίας και της κοινωνικής ζωής του τμήματος εκείνου που για αιώνες έζησε και ζει ακόμα στον μακεδονικό χώρο. Αλλά, όπως λέμε συχνά, μια «εικόνα» αξίζει όσο χίλιες λέξεις. Γι' αυτό και το Ίδρυμα του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα με πολύ χαρά αποδέχτηκε την πρόταση του ερευνητή κ. Αστερίου Κουκούδη, διακεκριμένου μελετητή των βλάχικων οικισμών του ελληνικού χώρου, να αναλάβει τη διοργάνωση μίας έκθεσης φωτογραφιών για την κοινωνική ζωή στα βλαχοχώρια της Μακεδονίας στις αρχές του 20ού αιώνα.

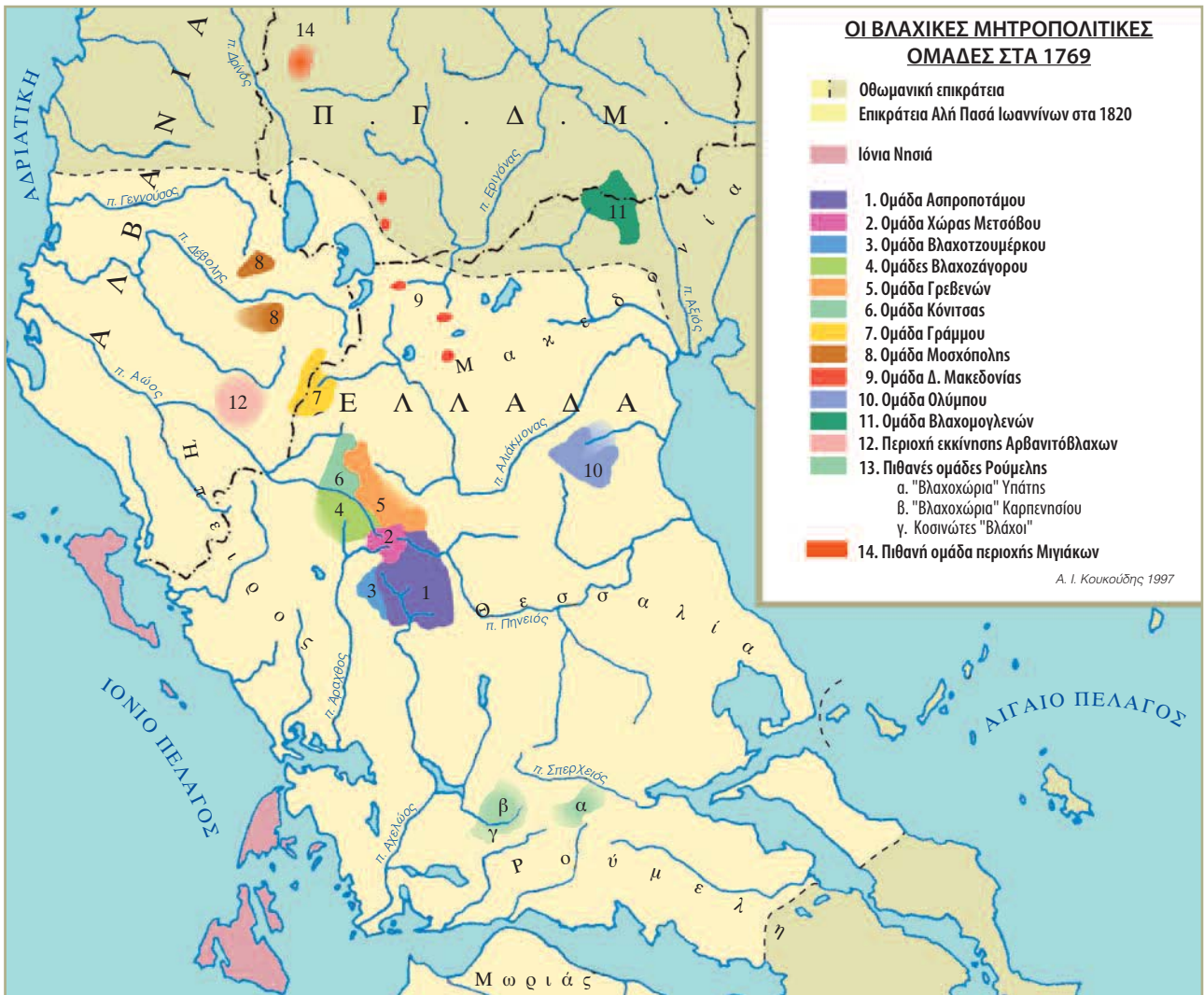
Ο κ. Κουκούδης ανέλαβε όλο σχεδόν το βάρος της προετοιμασίας της έκθεσης, από την αναζήτηση και τη διαλογή του φωτογραφικού υλικού ως την τεκμηρίωσή του με εισαγωγικά κείμενα και τις λεζάντες. Πρόκειται για μια έκθεση που αναδεικνύει πολλές πλευρές της οικονομικής, πολιτιστικής και κοινωνικής κυρίως ζωής των Βλάχων στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία κατά την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα. Το μέρος της έκθεσης που αφορά τη Μακεδονία έχει, ήδη, παρουσιαστεί σε μερικά από τα σημαντικότερα κέντρα των Βλάχων της Μακεδονίας και μεταφέρθηκε με επιτυχία στην αίθουσα των περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα, στη Θεσσαλονίκη, όπου παρέμεινε ως το Φεβρουάριο του 2007.

Η κινητικότητα βέβαια των βλαχικών εγκαταστάσεων, με επίκεντρο την περιοχή της Πίνδου, επιβάλλει τη διεύρυνση του γεωγραφικού χώρου, που δεν ήταν δυνατόν να περιοριστεί μόνο στα διοικητικά όρια της σημερινής Μακεδονίας. Με ιδιαίτερη χαρά δεχτήκαμε την πρόταση του Ιδρύματος Εγνατία Ηπείρου για την επέκταση της πρωταρχικής έκθεσης, ώστε να περιλαμβάνει τους βλάχικους πληθυσμούς, τους οικισμούς και τις εγκαταστάσεις τους στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Ρούμελη και τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, όπως είχαν διαμορφωθεί στα 1900.

Ιωάννης Χασιώτης
Πρόεδρος του Δ.Σ.
του Ιδρύματος Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα

Γυναίκα από τη Λάιστα Ζαγορίου, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Ο Βασίλης, ο Στέργιος, η Γιαννούλα και η Μαρία Μπαζάκα, Βέροια, 1913 (Ι. Μπαζάκας)

Η οικογένεια του Κωνσταντίνου και της Αικατερίνης Παπανικολάου, Λιβάδι, 1910 (Ν. Καραϊσάκος)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Καραγκιόζης, ο πρωταγωνιστής του ανατολίτικης προέλευσης θεάτρου σκιών, το οποίο ενσωμάτωσαν στην παράδοσή τους οι Νεοέλληνες, έχει ταυτιστεί στη συνείδηση όλων μας με ένα πρόσωπο που κουβαλά πάνω του όλα τα θετικά και όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά του «Ρωμιού». Αυτός, λοιπόν, ο συμπαθής κατεργάρης έχει έναν θείο, που όλοι γνωρίζουμε, τον μπάρμπα-Γιώργο τον «Βλάχο», ο οποίος συχνά πυκνά καλείται να βοηθήσει και να βγάλει από δύσκολες καταστάσεις το «ανεψούδι» του. Αν λοιπόν αναλογιστούμε πως ο Καραγκιόζης έχει έναν Βλάχο θείο, τότε μπορούμε να καταλάβουμε πως στη συλλογική λαϊκή συνείδηση, που έπλασε τους χαρακτήρες του θεάτρου σκιών, και ο ίδιος ο Καραγκιόζης, ο κατεξοχήν Ρωμιός, έχει μια κάποια βλάχικη καταγωγή. Μολονότι εδώ ο επιθετικός προσδιορισμός δεν είναι απόλυτα σαφής για το αν έχει επαγγελματικό και κοινωνικό ή εθνοτικό και πολιτισμικό χαρακτήρα, παρ' όλα αυτά, τα ερωτήματα, είτε επιστημονικά είτε και πολιτικά, που κατά καιρούς τίθενται για την «ταυτότητα» των Βλάχων, παλαιότερη ή νεότερη, φαντάζουν μάλλον περιττά.

Τως θεωρητικές απόψεις όπως αυτή να μην είναι αρκετά πειστικές για κάποιους. Η παρούσα έκθεση φιλοδοξεί να προσκομίσει πολύ πιο απτές αποδείξεις. Το φωτογραφικό υλικό μιλά από μόνο του. Παρουσιάζει και αναδεικνύει τις πολύπλευρες διαστάσεις του μωσαϊκού των βλάχικων πληθυσμών που ζούσαν τόσο στα ελληνικά όσο και στα τελευταία οθωμανικά εδάφη στα Βαλκάνια στα 1900. Η επιλογή των φωτογραφιών έγινε με γνώμονα την όσο το δυνατό σαφέστερη απεικόνιση του διάσπαρτου και πολυσύνθετου χαρακτήρα των οικισμών και των εγκαταστάσεων των Βλάχων. Σε αντίθεση με τις στερεότυπες αντιλήψεις, προβάλλεται το μεγάλο εύρος της πολιτισμικής, κοινωνικής και οικονομικής τους διάρθρωσης. Αυτή η ανομοιογένεια ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση του συρμού, οι πολλαπλές βλάχικες «ταυτότητες» αποτέλεσαν από τα πλέον σημαντικά προσόντα που διέθετε το βλαχόφωνο στοιχείο απέναντι στις προκλήσεις εκείνης της εποχής. Σε τελευταία ανάλυση, οι επιλογές και η στάση των Βλάχων κατά την κρίσιμη εκείνη περίοδο ευνόησαν τους αγώνες και την πολιτική της Ελλάδας.

Ο μπάρμπα-Γιώργος ο Βλάχος,
πρωταγωνιστής του θεάτρου σκιών

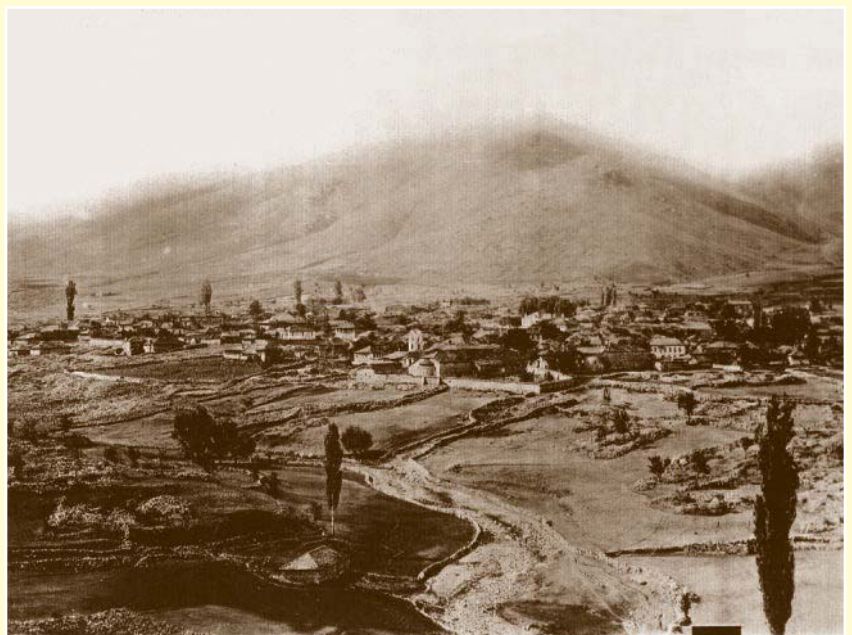
Αστέρης Κουκούδης

Η Μοσχόπολη στα 1900 (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Νικόλαος Βαλαούρης, Μοσχόπολη, 1908 (θ. Γεωργιάδης)

1.1. Περιοχή Μοσχόπολης

Η Μοσχόπολη βρίσκεται σε ένα ορεινό πλάτωμα, στα δυτικά της Κορυτσάς, μακριά από τις κύριες οδικές αρτηρίες. Κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, προστατευμένη με οθωμανικά προνόμια, ενδυναμώθηκε δημογραφικά από βλάχικες ομάδες που συνέρρευσαν από διάφορες περιοχές. Τον επόμενο αιώνα, έφτασε στο απόγειο της ακμής και η φήμη της έλαβε σχεδόν μυθικές διαστάσεις. Η οικονομική πρόοδός της βασίστηκε στη βιοτεχνική αξιοποίηση των πρώτων υλών της κτηνοτροφίας. Σταδιακά, οι κάτοικοί της ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις αρχικά με τη Βενετία και αργότερα με την Κεντρική Ευρώπη (Βιέννη, Ουγγαρία κ.α.). Συσσώρευσαν όχι μόνο πλούτη αλλά και γνώσεις. Η πρωτοποριακή ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, των τεχνών και της τυπογραφίας έμοιαζε ως ένα λογικό επακόλουθο.

Ωστόσο, τα θεμέλια αυτού του πρώιμα αστικού, εμποροβιοτεχνικού και πολιτισμικού κέντρου ήταν εδραιωμένα σε σαθρό έδαφος. Οι αντιπαράθεσεις με τους απίθασους και διεκδικητικούς Τουρκαλβανούς γείτονες, οι ιστορικές συγκυρίες (ρωσο-τουρκική σύγκρουση στα 1768 κ.ε.) και οι ενδοκοινοτικές έριδες οδήγησαν στις «καταστροφές» του 1769 και του 1788. Την τύχη της Μοσχόπολης, στα χρόνια της ακμής και της παρακμής, μοιραστήκαν οι γειτονικοί οικισμοί **Σίπισκα**, **Γκράμποβα**, **Νίτσα** και **Λάγκα**. Η δραματική έξοδος χιλιάδων ανθρώπων πήρε τη μορφή διαδοχικών κυμάτων που πλημύρισαν τα Βαλκάνια και έφτασαν ακόμη και πέρα από το Δούναβη, στα εδάφη των Αψβούργων. Ενίσχυσαν παλαιότερους βλάχικους οικισμούς ή έθεσαν τα θεμέλια νέων εγκαταστάσεων και παροικιών. Σηματοδότησαν την απαρχή των μετακινήσεων βλάχικων πληθυσμών από το νότο προς το βορρά.

Σίμων Γεωργίου Σίβας (1810-1876),
εθνικός ευεργέτης, Βιέννη, 1859 (θ. Γεωργιάδης)

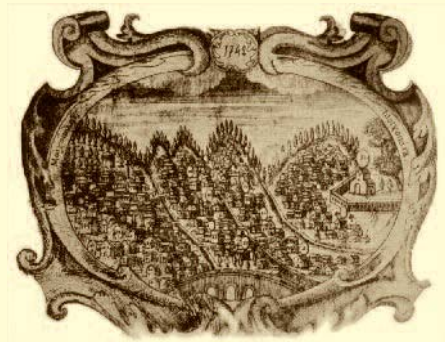

Ιερέας και λαϊκοί από τη Λάγκα, 1889 (G. Weigand)

Μοναχοί, Βοσκός και έμπορος από τη Μοσχόπολη, 1889 (G. Weigand)

Στα 1900, η άλλοτε πολυκόσμη πολιτεία και τα κοντινά βλαχοχώρια έμοιαζαν σκιές του ένδοξου παρελθόντος τους. Μέσα στο μαρασμό, το μόνο που μαρτυρούσε την πρότερη αίγλη ήταν όσες από τις λαμπρές μεταβυζαντινές εκκλησίες έστεκαν ακόμη όρθιες. Ωστόσο, η Μοσχόπολη είχε κατορθώσει να διαμορφώσει, σε σημαντικό βαθμό, τη νεότερη βλάχικη ταυτότητα. Είχε, ήδη, διδάξει τον τρόπο με τον οποίον οι βλάχοι κατάφεραν να ξεπεράσουν τα στενά όρια της παραδοσιακής κτηνοτροφικής οικονομίας και να διεκδικήσουν υψηλές θέσεις στη βαλκανική κοινωνική ιεράρχηση.

Χαλκογραφία της Μοσχόπολης στα 1742 (θ. Γεωργιάδης)

Πρόκριτοι και Τουρκαλβανοί χωροφύλακες, Φούρκα, 1905 (Χ. Εξάρκου)

Φουρκιώτες μετανάστες, Νέα Υόρκη, 1912 (Χ. Εξάρκου)

Παλιοσέλι, 1936 (Ν. Μπακόπουλος)

Άντρες στο χορό, Πάδες, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Πάδες, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Φουρκιώτης, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

1.2. Περιοχή Κόνιτσας

Τα βλαχοχώρια κατά μήκος της Λάκκας Αώου αναπτυχθήκαν ως εδραίες κοινότητες και έμοιαζαν ως φυσική προέκταση του Βλαχοζάγορου. Το **Παλιοσέλι**, οι **Πάδες**, τα **Άρματα** και το **Δίστρατο** υπήρξαν μικρά αγροκτηνοτροφικά χωριά με περιορισμένους πόρους. Ως αποτέλεσμα, αδυνατούσαν να στηρίξουν εμποροβιοτεχνικές δραστηριότητες, όπως άλλα βλαχοχώρια. Αντιθέτως, η **Φούρκα**, στη βόρεια πλευρά του Σμόλικα, υπήρξε πιο ευνοημένη και πιο πολυπληθής. Όμως, ο πλούτος της προκάλεσε παρεμβάσεις του Αλή Πασά που οδήγησαν σε πληθυσμιακή έξοδο. Οι περισσότεροι φυγάδες αναζήτησαν καταφύγιο σε βλάχικους και άλλους οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας. Από την άλλη μεριά, η **Αετομηλίτσα** υπήρξε μέρος των βλαχοχωριών του Γράμμου και μοιράστηκε τις δικές τους περιπέτειες. Παρά τις εξόδους, το χωριό κατόρθωσε να επιβιώσει συγκρατώντας ένα μέρος των κατοίκων του.

Οικογένεια Ι. Τσιάστα, Φούρκα, 1910 (Χ. Εξάρκου)

Τα αδέρφια Γιώργος και Στέργιος Πίσας με τις γυναίκες τους, Δίστρατο, 1925 (Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Οικογένεια Ζέρβα, Άρματα, 1925 (Χ. Μιχαηλίδου)

Στις αρχές του 20ού αιώνα, οι άνδρες των χωριών της Λάκκας Αώου ακολουθούσαν τα μεταναστευτικά ρεύματα των Βλαχοζαγορίσιων και αναζητούσαν την τύχη τους, ορισμένοι στη Θεσσαλία και οι περισσότεροι στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης. Πολλοί από τους κατοίκους του Δίστρατου αξιοποιούσαν το δασικό πλούτο, παράγοντας οικοδομική ξυλεία και κατράμι. Ένα μέρος των Φουρκιωτών είχε ήδη βρει διέξοδο στην ημινομαδική κτηνοτροφία, ενώ κάποιοι συγκροτούσαν ομάδες κτιστάδων. Ορισμένοι έπαιρναν το δρόμο της Ξενιτιάς και έφταναν μέχρι τη Ρουμανία και την Αμερική. Οι Αετομηλιτισιώτες συνέχιζαν τον παραδοσιακό τρόπο βιοπορισμού μετακινούμενοι με τα κοπάδια τους ανάμεσα στο Γράμμο και τα θεσσαλικά χειμαδιά.

Γέροντας από τις Πάδες, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

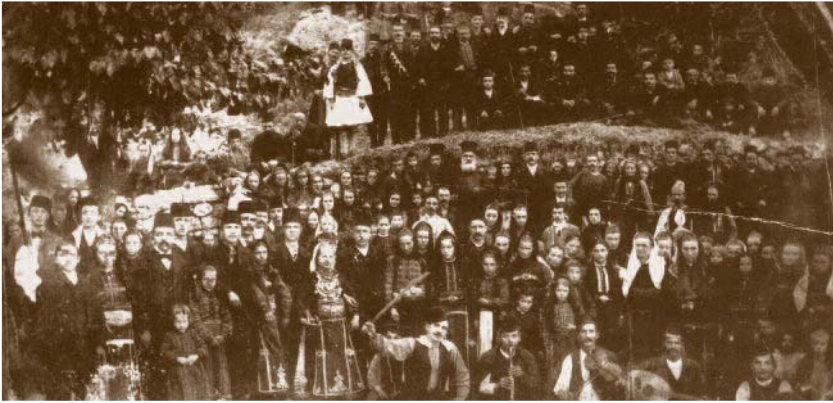

Ζευγάρι από τις Πάδες, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Φουρκιώτες μετανάστες, Αλεξάνδρεια Ρουμανίας, 1900 (Χ. Εξάρκου)

Από το γάμο του Πασχάλη Σιαμίρη και της Δέσπως Γκαράνη, Βρυσσώρι, 1902 (Τ. Capidan - Αφοί Μανάκια)

Βωβουσιώτες, 1930
(Ε. Παπαδημητρίου)

Οικογένεια Μουκτάρη, Λάισα, 1904 (Τ. Μέρτζος)

Βλαχοζαγορίσιοι, 1930 (Ε. Παπαδημητρίου)

«Ενθύμιο για τους άντρες στην Ξενιτιά», Λάισα, αρχές 20ού αιώνα
(Β. Νητσιάκος - Αφοί Μανάκια)

Ζευγάρι από το Γρεβενίτι, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Η οικογένεια του Στέργιου και της Δέσποινας Οικονόμου,
Βρυσσώρι, 1918 (Ε. Οικονόμου-Γεωργοπούλου)

Βρυσσωκρίτες με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄, Κωνσταντινούπολη, 1899,
(Ε. Οικονόμου-Γεωργοπούλου)

Ζευγάρι από το Ελατοχώρι, αρχές 20ού αιώνα, (Β.Α.Ρ. – Αφοί Μανάκια)

1.3. Περιοχή Βλαχοζάγορου

Από τα μέσα του 18ου και μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα, η «ομοσπονδία» των χωριών του Ζαγορίου, στα βορειοανατολικά των Ιωαννίνων, είχε φτάσει σε ζηλευτά επίπεδα κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Σίγουρα παρουσίαζε μία αδιαμφισβήτητη πολιτισμική υπέροχη σε σχέση με τα υπόλοιπα τμήματα της Ηπείρου. Στην πρόοδο της περιοχής συνέβαλλαν, από κοινού, ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι πληθυσμοί με δυσδιάκριτα, πολλές φορές, όρια διαχωρισμού.

Στα 1900, οι Βλάχοι είχαν περιοριστεί στο ανατολικό τμήμα, γνωστό ως Βλαχοζάγορο. Στο **Βρυσσοχώρι**, το **Ηλιοχώρι**, τη **Λάιστα**, το **Παλιοχώρι** Λάιστας, τη **Βωβούσα**, το **Μακρινό**, το **Ελατοχώρι**, το **Διλακκό**, το **Φλαμπουράρι** και το **Γρεβενίτι** οι κάτοικοι μιλούσαν ακόμη βλάχικα. Ενώ, στο Τρίστενο, το Νέο Αμαρούσι, τον Καστανώνα, το Σκαμνέλι κ.α. οι όποιες βλαχόφωνες ομάδες κατοίκων ανήκαν στο κοντινό ή μακρινό παρελθόν. Η πολιτική του Αλή Πασά, οι παράπλευρες επιπτώσεις της επανάστασης του 1821, η σταδιακή κατάργηση των ζαγορίσιων προνομίων, την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ (από το 1839 κ.ε.), η έξαρση του ληστρικού φαινομένου, στα 1878 με 1883, σε συνδυασμό με την αντιπαλότητα της ρουμανικής προπαγάνδας, αλλά και η οικονομική δυσπραγία είχαν, ήδη, αποδυναμώσει δημογραφικά όλα τα χωριά.

Οικογένεια Ράσσα, Λάιστα, 1905 (Γ. Μέρτζος)

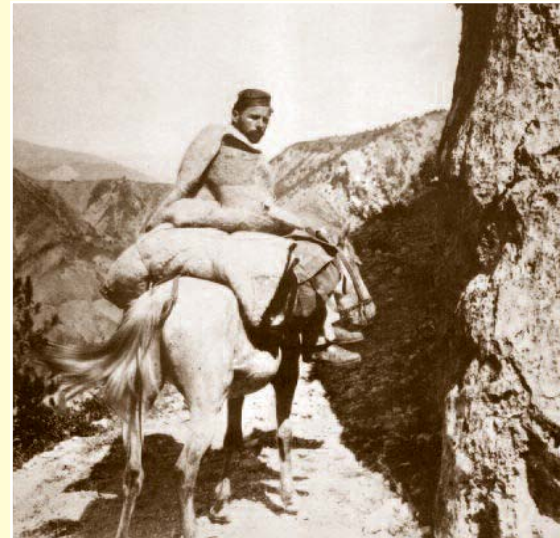

Ο Απόστολος Τσιόμης και τέσσερις από τους γιους του, Βρυσσοχώρι, 1898, (Ε. Οικονόμου-Γεωργοπούλου)

Ως εδραίες κοινότητες με περιορισμένους φυσικούς πόρους αναζήτησαν διέξοδο και προοπτική στον τομέα των μεταφορών και αργότερα στην περιοδική μετανάστευση. Αρχικά, έφευγαν για την ξενιτιά ομάδες νεαρών ανδρών. Σταδιακά, και καθώς προόδευαν ως τεχνίτες, επαγγελματίες και έμποροι, μετακαλούσαν προς ενίσχυση των δραστηριοτήτων τους ολόκληρες οικογένειες και έτσι η μετανάστευση έπαιρνε οριστική μορφή. Αναζητούσαν την τύχη τους στην Παλαιά Ελλάδα, στα αστικά κέντρα και τα κεφαλοχώρια των οθωμανικών επαρχιών στη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Μικρά Ασία, έφταναν μέχρι τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία αλλά και τη μακρινή Αμερική. Από το 1873 και μέχρι την απελευθέρωση το 1912, τα χωριά αυτά έχασαν σχεδόν τους μισούς κατοίκους τους. Μόνο η Βωβούσα κατάφερε να συγκρατήσει τον πληθυσμό της αυτή την περίοδο, καθώς πολλοί κάτοικοι είχαν βρει διέξοδο στην ημινομαδική κτηνοτροφία και την υλοτομία.

«Η σοφία των γηρατειών», Λάιστα, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Αγωγιάτς, Βλαχοζάγορο, 1928 (Ε. Παπαδημητρίου)

Βωβούσα, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Ο Κολάκας Αβέρωφ και τα παιδιά του,
Κωνσταντίνος, Γεώργιος
και Ευδοκία (Βασιλαρχόντισσα),
Μέτσοβο, τέλη 19ου αιώνα
(Αβέρωφ)

Γεώργιος Αβέρωφ, εθνικός ευεργέτης,
(Μέτσοβο 1819 - Αλεξάνδρεια Αιγύπτου 1899)
(Αβέρωφ)

Ηλικιωμένος Μετσοβίτης, 1930 (Ε. Παπαδημητρίου)

Το ζεύγος Μιλτιάδη Κρίτσα, Μέτσοβο - Τρίκαλα,
αρχές 20ού αιώνα (Μ. Κλιάφα)

Η οικογένεια του Μιχαήλ Λιούτα, Μηλιά, 1936 (Σ. Πουρναράς)

Το ζεύγος Θεόδωρου και Άννας Ντισοτόλη,
Μηλιά, 1923 (Μ. Μαγερίας)

Μετσοβίτισσα εγκαταστημένη στη Λαμία, δεύτερο μισό 19ου αιώνα
(Αβέρωφ)

1.4. Χώρα Μετσόβου

Το Μέτσοβο με τα γειτονικά χωριά **Ανήλιο, Βοτονόσι, Μπλιά, Μαλακάσι, Πλατάνιστος και Παναγία**, αλλά και το ελληνόφωνο σήμερα Ανθοχώρι, σχημάτιζαν τη Χώρα Μετσόβου. Βρέθηκαν να δεσπόζουν πάνω στις στρατηγικές ορεινές διαβάσεις της κεντρικής Πίνδου και να ελέγχουν τις οδικές αρτηρίες που συνέδεαν την Ήπειρο με τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Το γεγονός ώθησε τις οθωμανικές αρχές στη θεσμοθέτηση προνομιακού καθεστώτος, που ευνόησε τόσο την ασφάλεια των δερβενίων όσο και την ανάπτυξη των χωριών. Έτσι, ήταν αναμενόμενο ο αρματολισμός να αναπτύξει βαθιές ρίζες στην περιοχή.

Ιδιαίτερα οι Μετσοβίτες άδραξαν την ευκαιρία ώστε να μεταπηδήσουν με ευκολία από την παραδοσιακή ημινομαδική κτηνοτροφία στην προώθηση των μεταφορών, της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Επιπλέον, δραστήριες ομάδες αντρών βρέθηκαν να εργάζονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα στις ελληνικές παροικίες στη Ρωσία, τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, την Αυτοκρατορία των Αψβούργων ακόμη και την Αίγυπτο, όπου συγκέντρωναν κεφάλαια και αποκτούσαν τεχνογνωσία. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό γιατί το Μέτσοβο εξελίχθηκε σε κέντρο του νεοελληνικού διαφωτισμού και έγινε η πατρίδα επιφανών αντρών.

Στιγμιότυπο από το γάμο του Στέργιου Φούφα και της Αγγελικής Μπίτσου, Μπλιά, 1918 (Μ. Μαγερίας)

Μερική αναστολή της προόδου παρατηρήθηκε στα χρόνια του Αλή Πασά, ο οποίος καταστράφησε το προνομιακό καθεστώς, απέσπασε κεφάλαια και οδήγησε σε μερική έξοδο, κυρίως, των δραστήριων εμπόρων. Η συνοριακή γραμμή του 1881 χώρισε στα δύο την περιοχή, αφήνοντας το Μέτσοβο έξω από την ελληνική επικράτεια και οδηγώντας το σε οικονομικό μαρασμό. Ωστόσο, στα 1900, εξακολουθούσε να δίνει την εικόνα μίας φιλοπρόοδης κοινότητας, μοναδικής για τα δεδομένα και τις ιδιαιτερότητες των ορεινών περιοχών της Πίνδου.

Ζευγάρι από το Μαλακάσι, τέλη 19ου αιώνα (Μ. Κλιάφα)

Η οικογένεια του Γεωργίου Μέρανου και μέλη της οικογένειας Βούλγαρη, Μέτσοβο, αρχές 20ού αιώνα (ΑΒέρωφ)

Μέλη των οικογενειών Φούφα και Μπίτσου, Μπλιά, 1922 (Μ. Μαγερίας)

Γυναίκα από το Μέτσοβο, αρχές 20ού αιώνα (Μουσείο Μπενάκη)

Παραδοσιακά και ευρωπαϊκά ενδύματα, Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα, (Κοινότητα Συρράκου)

Η οικογένεια του μουχτάρη Συρράκου Χρήστου Κουνάβη, αρχές 20ού αιώνα, (Κοινότητα Συρράκου)

Η οικογένεια του ποιητή Κώστα Κρυστάλλη από το Συρράκο, τέλη 19ου αιώνα, (Κοινότητα Συρράκου)

Οικογενειακή φωτογραφία, Ματισοίκι, 1930 (Δ. Καλούσιος)

Φωτογραφία γάμου, Συρράκο, μεσοπόλεμος, (Κοινότητα Συρράκου)

Έμπορος από το Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα
(Α. Rubín - Αφοί Μανάκια)

Γυναίκα από το Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα,
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Γυναίκα από το Παλιοχώρι Συρράκου (.), αρχές 20ού αιώνα
(Α. Rubín - Αφοί Μανάκια)

1.5. Περιοχή Βλαχοτζουμέρκου

Το Συρράκο και οι Καλαριτές μαζί με τα μικρότερα χωριά **Ματσούκι, Μυστράς, Παλιοχώρι** Συρράκου και **Βαθύπεδο**, στην περιοχή των Τζουμέρκων, σχημάτισαν μία ομάδα βλαχοχωριών με ιδιαίτερα δυναμικό παρελθόν. Όταν, στα χρόνια του Αλή Πασά, έφτασαν στην πλήρη οικονομική και δημογραφική ακμή τους κατοικούσαν χειμώνα καλοκαίρι. Οι κάτοικοί τους υπήρξαν πρωτοπόροι στην αξιοποίηση της κτηνοτροφικής παραγωγής. Ορισμένοι τσελιγκάδες εξελίχθηκαν σε βιοτέχνες των μάλλινων, παράγοντας κυρίως σκουτιά και τις περίφημες κάπες, ενώ άλλοι βρήκαν διέξοδο στην αργυροχρυσοχοΐα και

Ματσουκιώτες εστιάτορες, μετανάστες στις Η.Π.Α., 1908 (Δ. Καλούσιος)

Οικογένεια από τους Καλαριτές, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

τη μεταλλοτεχνία. Κάποιοι μεταπήδησαν στην τάξη των κυρατζήδων (μεταφορέων). Από εκεί και πέρα, μπόρεσαν να διακινήσουν όχι μόνο τα δικά τους προϊόντα και την παραγωγή αλλά και να αναζητήσουν αγορές και εμπορεύματα στα λιμάνια της Μεσογείου, όπου ανέπτυξαν ένα δίκτυο αντιπροσώπων. Ο πλούτος, η παιδεία, οι γνώσεις και η αυστηρή κοινοτική οργάνωση οδήγησαν σε μία πρωτόγνωρη πρόοδο, η οποία προκάλεσε το ενδιαφέρον Ευρωπαίων περιηγητών. Υπήρχε, βέβαια, και η εξαίρεση του Ματσουκίου, το οποίο ερήμωσε ως συνέπεια των διεκδικήσεων του Αλή Πασά.

Τα πάντα κατέρρευσαν με τη συμμετοχή στην επανάσταση του 1821. Ο πλούτος λεηλατήθηκε, τα χωριά καταστράφηκαν και οι κάτοικοι σκόρπησαν για χρόνια, στη νοτιότερη Ελλάδα, στα Επτάνησα και τα ιταλικά λιμάνια στην Αδριατική. Όταν, στα μετεπανάστατικά χρόνια, ορισμένοι κατάφεραν να επιστρέψουν, οι συνθήκες ήταν διαφορετικές και η αποκατάσταση δύσκολη. Πολλοί βρέθηκαν να εγκαθίστανται οριστικά στα **Γιάννενα**, όπου ενίσχυσαν τη βλάχικη αστική παρουσία. Το 1881 η χάραξη της νέας συνοριακής γραμμής μοίρασε τα χωριά στην ελληνική και την οθωμανική επικράτεια. Στα 1900, οι κάτοικοι σχημάτιζαν δύο βασικές κοινωνικές ομάδες: τους ημινομάδες κτηνοτρόφους και τους ραφτάδες. Το χειμώνα τα χωριά δεν άδειαζαν εντελώς, αν και οι κτηνοτρόφοι αναζητούσαν χειμαδιά, ορισμένοι στη Θεσσαλία και οι περισσότεροι στην περιοχή της Λάμαρης, από όπου βρέθηκαν να εγκαθίστανται στην **Πρέβεζα**.

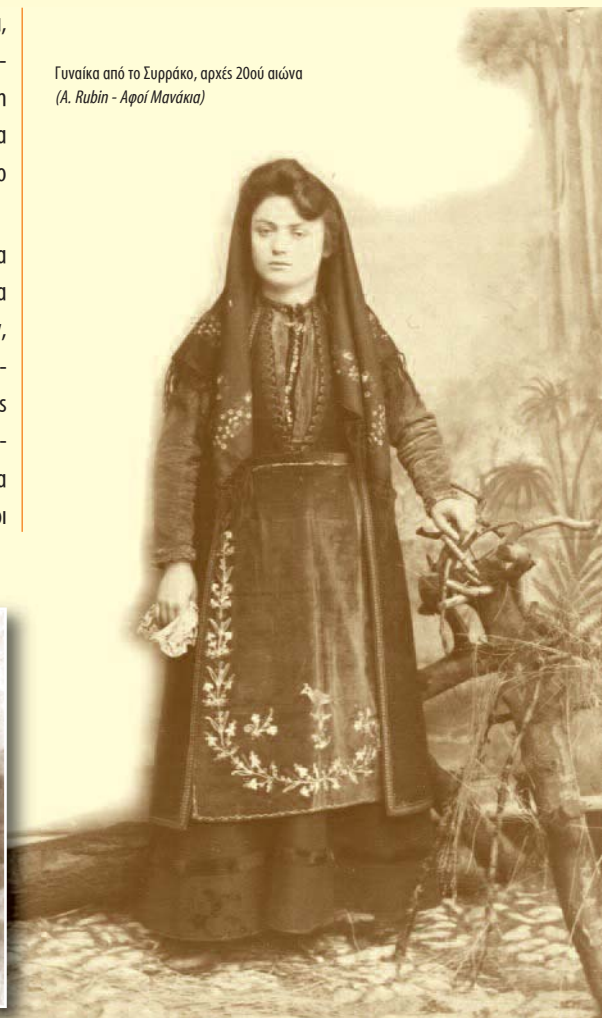
Γυναίκα από το Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα
(Α. Rubin - Αφοί Μανάκια)

Γέροντας με τη φορεσιά του Συρράκου, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Ο Νικόλαος και η Πηνελόπη Συμαλεύρη από το Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα (Κοινότητα Συρράκου)

Αρβανιτόβλαχα, Ήπειρος, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφού Μανάκας)

Κορίτσια από τα αρβανιτοβλάχικα καλύβια της Φούρκας, 1930
(Χ. Εξάρχου)

Καραβάνι Αρβανιτόβλαχων κοντά στην Παραμυθιά, 1915 (Α. Κουκούδης)

Άνω Πλέσσα, 1889 (G. Weigand)

1.6. Οι Αρβανιτόβλαχοι στην Ήπειρο και την Αλβανία

Οι περισσότερες από τις πρωταρχικές εστίες εκκίνησης των Αρβανιτόβλαχων εντοπίζονται στις ορεινές περιοχές του Νταγκλί και της Κολώνιας. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, αυτός ο ιδιαίτερος κλάδος των Βλάχων διατήρησε το χαρακτήρα των απόλυτα νομαδικών πληθυσμών με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να βρεθούν στο περιθώριο των κοινωνικών εξελίξεων. Έτσι, είχαν συνδεθεί στενότερα με τον αρματολισμό ή και τη ληστρική δράση. Η αέναη αναζήτηση θερινών και χειμερινών χορτολιβαδικών εκτάσεων τους σκόρπισε σχεδόν σε όλα τα εδάφη της Ηπείρου αλλά και την κεντρική Αλβανία. Σχημάτιζαν ανεξάρτητα τσελιγκάτα που με τη σειρά τους συγκροτούσαν ιδιαίτερες ομάδες. Ανάλογα με τη γεωγραφική προέλευση ή διασύνδεσή της, η κάθε ομάδα είχε αποκτήσει διαφορετική προσωνομία, όπως **Φρασιαιώτες, Κολωνιάτες, Κεστρινιώτες, Ζαρκανιώτες, Κουρτεσιάνοι, Γκουμπλιόροι, Μιτσιντόνοι, Τσαμουρένοι, Πλεσιώτες, Μουζακιόροι και Καραγκούνοι.**

Άντρας από την Άνω Πλεύσα, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Οικογένεια από το Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου,
αρχές 20ού αιώνα (Ε. Θεοτόκη)

Μέλη των οικογενειών Δαμίρη και Μαζαράκη, Κέρκυρα,
αρχές 20ού αιώνα (Ε. Θεοτόκη)

Μάνα και κόρη από το Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου, 1906
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

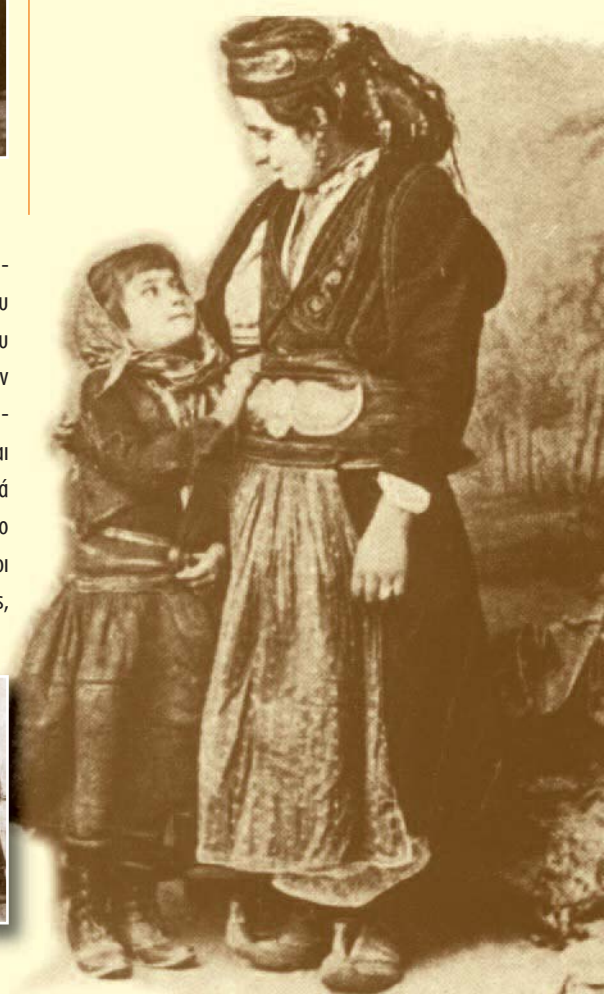
Υπήρξαν και χαρακτηριστικές εξαιρέσεις, όπως το **Μπιτσικόπουλο - Κεφαλόβρυσο**, στις νότιες πλαγιές του Δούσκου. Αυτός ο οικισμός είχε αναπτυχθεί ως μια ημινομαδική κοινότητα, τόσο στα χρόνια του Αλή Πασά όσο και την περίοδο του Τανζιμάτ. Η εμπλοκή των κατοίκων του στην επαναστατική κίνηση του 1878 οδήγησε μία ομάδα τους σε οριστική εγκατάσταση στη **Γαρίτσα** της Κέρκυρας. Κάποιοι που, στον απόηχο της επανάστασης του 1821, είχαν στραφεί στην περιοχή της Κορυτσάς, επιχείρησαν να αναπτύξουν ημινομαδικές κοινότητες στις πλαγιές του Μοράβα, με πιο γνωστή την **Άνω Πλεύσα**. Δεν έλειψαν και ομάδες που συνέρρευσαν σε οικονομικά και διοικητικά κέντρα, όπου ενίσχυσαν δημογραφικά τις κατά τόπους αστικές βλάχικες εγκαταστάσεις, όπως στην **Κορυτσά**, την **Αυλώνα**, το **Μπεράτι**, το **Φιέρι**, το **Ελμπασάν**, το **Δυρράχιο** κ.α.. Από την άλλη μεριά, χαρακτηριστική ομάδα απόλυτα νομαδών ήταν οι Μουζακιόροι. Περνούσαν τα καλοκαίρια στα ορεινά της κεντρικής Αλβανίας και τους χειμώνας στις χέρσες, πεδινές εκτάσεις της Μουζακιάς, όπου σχημάτιζαν έως και πενήντα μικρά και μεγάλα χειμαδιά.

Κεστρινιώτες - Αρβανιτόβλαχοι, Ήπειρος, 1931
(Μουσείο Μπενάκη)

Αστές Αρβανιτόβλαχες από την Κορυτσά, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Η σύζυγος του Δημήτρη Μπάτζιου με τις κόρες κι τις νύφες της, Πετρούλι, 1924 (Α. Μπάτζιος)

Η οικογένεια του τσέλιγκα Γιάννου Κασιόμπα, Γαρδίκι, 1910 (Σ. Γοργογέτας)

Η κασαρία του Γκέσκου στον Ασπροπόταμο, δεκαετία '20 (Μ. Κλιάφα)

Ο Κόκος Χατζηπέτρος από το Νεραϊδοχώρι με συμφοιτητές του, Βερολίνο, 1884 (Μ. Κλιάφα)

Άντρες κι αγόρια από τον Ασπροπόταμο, Τρίκαλα, 1910 (Μ. Κλιάφα)

Φορώντας το τεπελίκι, γυναίκα από το Γαρδίκι, αρχές 20ού αιώνα (Σ. Γοργογέτας)

Μέλη της οικογένειας Παπακωνσταντίνου, Γαρδίκι, 1920 (Σ. Γοργογέτας)

Η οικογένεια του Γιώργου Μπαταγιάννη, Γαρδίκι, 1920 (Σ. Γοργογέτας)

2.1. Περιοχή Ασπροπόταμου

Η ευρύτερη περιοχή του Ασπροπόταμου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η βλάχικη καρδιά της Πίνδου. Πουθενά αλλού δεν αναπτύχθηκε ένα τόσο πυκνό δίκτυο βλάχικων οικισμών. Οι περιπέτειές τους μαρτυρούν με σαφήνεια τη συνύφανση των Βλάχων με τη Ρωμιούσνη. Ο αρματολισμός, οι περιπέτειες και οι έξοδοι στα χρόνια του Αλή Πασά, η συμμετοχή στην επανάσταση του 1821, οι συνεπακόλουθες καταστροφές, η συγκέντρωση πλούτου μέσω της κτηνοτροφίας και των ποικίλων εμποροβιοτεχνικών δραστηριοτήτων, ο ρυθμιστικός ρόλος στην οικονομία της Θεσσαλίας, η συμβολή στην ενίσχυση της αστικής τάξης, η ανάπτυξη των τεχνών και της παιδείας και τα μνημεία της περιοχής παραμένουν αδιάψευστοι μάρτυρες.

Αδέρφια από τον Ασπροπόταμο, τέλη 19ου αιώνα
(Μ. Κλιάφα)

Ο Βουλευτής Κωνσταντούλας Τάκης με την οικογένειά του,
Καστανιά, αρχές 20ού αιώνα (Μ. Κλιάφα)

Τα χωριά βρίσκονται στις πηγές του Αχελώου, ανάμεσα στα Τζουμέρκα και τον Κόζιακα, και επεκτείνονται στην περιοχή της Ορεινής Καλαμπάκας, στις πηγές του Πηνειού. Ενσωματώθηκαν στην Ελλάδα το 1881 μαζί με το μεγαλύτερο μέρος της Θεσσαλίας. Πρόκειται για το **Περτούλι**, το **Νεραϊδοχώρι**, την **Πύρρα**, τη **Δέσση**, το **Γαρδίκι**, την **Αγία Παρασκευή**, την **Πολυθέα**, την **Κρασιά**, τα **Δολιανά**, το **Παλιοχώρι**, την **Καλλιρόη**, το **Κατάφυτο**, την **Ανθούσα**, το **Χαλίκι**, το **Στεφάνι**, την **Απδόνα**, την **Χρυσομηλιά**, τη **Γλυκομηλιά**, τον **Κλεινό**, τα **Αμπέλια**, το **Ελάφι**, το **Μηλότοπο**, τον **Αμάραντο**, την **Καστανιά**, την **Καλομοίρα**, το **Ματονέρι**, το **Αμπελοχώρι**, τον **Κορυδαλλό**, την **Πεύκη**, την **Τρυγώνα** και το **Ορθοβούνι**. Στα 1900, κάποια χωριά της περιοχής είχαν, ήδη, αποβλαχιστεί γλωσσικά ή βρίσκονταν σε προχωρημένο στάδιο αυτής της διαδικασίας, όπως ο Άγιος Νικόλαος, το Δροσοχώρι, η Αθαμανιά, η Μπλιά, η Καλόγριανη και η Μεγάλη Κερασιά.

Η οικονομία τους υπήρξε πραγματικά μικτή και ιδιαίτερα τα χωριά της Ορεινής Καλαμπάκας παρέμεναν εδραία αγροκτηνοτροφικά χωριά. Τα περισσότερα διατηρούσαν ένα μεγάλο ή μικρό μέρος των κατοίκων τους ακόμη και κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Μόνο τα ορεινότερα, που εξακολουθούσαν να ακολουθούν πιστά τους κανόνες και τις ανάγκες της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, άδειάζαν κατά τη χειμερινή περίοδο.

Εύπορη οικογένεια από τον Ασπροπόταμο, 1906 (Μ. Κλιάφα)

Ο Βασίλειος και η Ασπασία Κυρνάσιου από την Καστανιά,
Τρίκαλα, αρχές 20ού αιώνα (Ν. Παπανικολάου)

Νασιούλας Σαΐτης, Πασιούλης Σαΐτης, Βασίλης Τσιρώνης και Μιχάλης Σαΐτης, Καλύβια του Ιστόκ, 1925 (Γ. Έξαρχος)

Μητροστά στα καλύβια του χειμαδιού, περιοχή Τρικάλων, αρχές 20ού αιώνα (Μ. Κλιάφα)

Ημιομάδες Βλάχοι από την περιοχή των Γρεβενών στο δρόμο για το θεσσαλικό κάμπο, δεκαετία '20 (Τ. Ραφαηλί)

Αστική Βλάχικη οικογένεια, Τρίκαλα, αρχές 20ού αιώνα (Μ. Κλιάφα)

Αρβανιτόβλαχοι σε καλυβικό οικισμό κοντά στη Σαμαρίνα, 1930 (Ε. Παπαδημητρίου)

2.2. Οι Βλάχοι στο θεσσαλικό κάμπο

Οι πεδινές εκτάσεις της Θεσσαλίας υπήρξαν, για αιώνες, οι ιδανικότερες περιοχές όπου νομαδοκτηνοτρόφοι Βλάχοι ανέπτυσαν, κατά παραδοσιακό τρόπο, τα αναγκαία για την οικονομία τους χειμαδιά. Ωστόσο, υπήρξαν και περιπτώσεις σταθερότερων εγκαταστάσεων μακριά από την Πίνδο. Στα μετεπαναστατικά χρόνια, μεταφορείς από το Περιβόλι και τη Σαμαρίνα εγκαταστάθηκαν στην Άλλη Μεριά και τα Κηπιά, στις πλαγιές του Πηλίου πάνω από το Βόλο.

Η ενσωμάτωση του μεγαλύτερου μέρους της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, το 1881, είχε αρνητικές συνέπειες για τους νομαδικούς και ημινομαδικούς πληθυσμούς των οποίων τα χειμαδιά βρέθηκαν στην ελληνική επικράτεια και οι ορεινές εγκαταστάσεις ή τα χωριά παρέμειναν υπό οθωμανική κυριαρχία. Αρκετοί από τους Αρβανιτόβλαχους, που κατέβαιναν από τις περιοχές της Κορυτσάς και του Μοναστηρίου, επέλεξαν, τότε, να εγκατασταθούν σταθερά στα χειμαδιά τους στον Αλμυρό, το Σέσκλο και τα γύρω χωριά. Άλλοι προτίμησαν να αναζητήσουν νέες ορεινές εγκαταστάσεις στην ελληνική, πλέον, νότια Πίνδο και εξελικτικά βρέθηκαν να ριζώνουν στα πεδινά (Νέα Ζωή, Φαρκαδώνα, Αργυροπούλι, Ροδιά, Δελέρια κ.α.). Ημινομάδες Βλάχοι των Γρεβενών, δημιούργησαν νέους ορεινούς οικισμούς στην Κορομηλιά και την Κόρη, στην ανατολική πλευρά του Κόζιακα. Οι Περιβολιώτες ενδυνάμωσαν την παρουσία τους στο Βελεστίνο και άλλοι από τα Καλύβια του Ιστόκ, στα ορεινά βόρεια της Πρέσπας, άρχισαν να ριζώνουν στα κτήματα που είχαν αποκτήσει στο Καλοχώρι της Λάρισας και τη γύρω περιοχή. Αυτοί που δυσκολεύονταν να περάσουν τα σύνορα περιορίζονταν στην περιοχή της Ποταμιάς, κοντά στην Ελασσόνα, που είχε παραμείνει οθωμανικό έδαφος.

Στα 1900, ο θεσσαλικός κάμπος ήταν διάστικτος από δεκάδες χειμαδιά Βλάχων κάθε προέλευσης εκτάρωθεν των συνόρων. Πολλά από αυτά μετασχηματίστηκαν σε οργανωμένα χωριά ή ενσωματώθηκαν σε ήδη υφιστάμενα. Επομένως, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως, αυτή την περίοδο, η βλάχικη αστική παρουσία στα οικονομικά και διοικητικά κέντρα της Θεσσαλίας παγιώθηκε και ενδυναμώθηκε. Παραχειμάζοντες κτηνοτρόφοι, εμποροβιοτέχνες και επαγγελματίες σχημάτισαν ολόκληρες συνοικίες στα Τρίκαλα, την Καρδίτσα, την Ελασσόνα, τον Τύρναβο, τη Λάρισα, τα Φάρσαλα και το Βόλο.

Περιβολιώτες στα Τρίκαλα, τέλη 19ου αιώνα
(Μ. Κλιόφα)

Αρβανιτόβλαχοι γαμπροί και νύφες, Βόρεια Πίνδος, 1930
(Ε. Παπαδημητρίου)

Αστού Βλάχοι, Τρίκαλα, αρχές 20ού αιώνα (Μ. Κλιόφα)

Οικογένειες Μπαμπανίκου από τη Σμίξη και Σακελλάρη από τον Κοκκινόπολο, Παραπόταμος Λάρισας, 1919 (Μ. Πατσιαβούρα)

Ο Γκόγκος Γρεβενίτης και η σύζυγός του, πρόσφυγες στη Λαμία, τέλη 19ου αιώνα (N. Τανασόρα)

Βλάχος βοσκός και γυναίκα από τα Βίλλια της Αττικής, 1874 (Α. Κουκούλης)

Καραγκούνα - Αρβανόβλαχα, Ακαρνανία, δεκαετία '20 (Δ. Λουκόπουλος)

3.1. Οι Βλάχοι στη Ρούμελη

Υπάρχουν ενδείξεις πως, στις αρχές του 19ου αιώνα, οι αντιπαραθέσεις με τον Αλή Πασά σκορπίσαν ορισμένα αρβανιτοβλάχικα τσελιγκάτα στα Βουνά της Ρούμελης. Λίγο αργότερα, στα χρόνια της επανάστασης του 1821, κατέφτασαν στη Ρούμελη και το Μωριά όχι μόνο ομάδες Βλάχων πολεμιστών αλλά και πρόσφυγες βλάχικης καταγωγής. Πολλοί από αυτούς παρέμειναν και μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Μία αξιόλογη ομάδα Ασπροποταμιτών εγκαταστάθηκε οριστικά στη **Θήβα**, ενώ οικογένειες αγωνιστών από την Πίνδο, τον Όλυμπο και τη Μακεδονία συμμετείχαν στην ίδρυση της σημαντικής προσφυγικής εγκατάστασης στην **Αταλάντη**.

Γύρω στα 1840, όταν ο ημινομαδικός οικισμός του Μπιτσικόπουλου, στην Ήπειρο, καταστράφηκε από ληστική επίθεση, πολυπληθή αρβανιτοβλάχικα τσελιγκάτα κατέφυγαν στην ελληνική επικράτεια και αναζήτησαν λιβάδια στα Άγραφα. Σταδιακά, τα χειμαδιά που δημιούργησαν στην Ακαρνανία, μέχρι τις εκβολές του Αχελώου, πήραν τη μορφή μόνιμων εγκαταστάσεων. Ο **Στράτος**, η **Όχθεια**, η **Αγράμπελη**, η **Γουριώτισσα**, η **Παλιομάνινα** και το **Στρογγυλοβούνι** σχημάτισαν τη νοτιότερη ομάδα βλάχικων οικισμών. Την ίδια περίοδο, κάποιοι άλλοι Αρβανιτόβλαχοι συνέχισαν να περιφέρονται στα ορεινά και τα πεδινά της Ανατολικής Ρούμελης και έστηναν χειμαδιά μέχρι τα πρόθυρα της Αθήνας, στη Μονή Δαφνίου. Από αυτές τις ανέστιες και περιπλανώμενες ομάδες προήλθαν αρκετοί από τους πρωταγωνιστές της ληστρικής δράσης στη Ρούμελη. Η **Ανθήλη**, κοντά στη Λαμία, υπήρξε ενδεικτική περίπτωση οριστικής εγκατάστασης μίας αξιόλογης ομάδας Αρβανιτόβλαχων. Βλάχοι πρόσφυγες συνέχισαν να συρρέουν στην περιοχή της **Λαμίας** και μετά τα επαναστατικά κινήματα του 1854 και του 1878. Επιπλέον, Βλάχοι μετανάστες, κυρίως Ασπροποταμίτες, αναζήτησαν την τύχη τους στην **Αθήνα**, κοντά σε Βλάχους σπουδαστές, κεφαλαίουχους αλλά και βουλευτές. Άλλωστε, η Αθήνα είχε, ήδη, εμπλουτιστεί με τις δωρεές των βλάχικης καταγωγής εθνικών ευεργετών.

Καραγκούνες - Αρβανιτόβλαχες,
Ακαρνανία, δεκαετία '20 (Δ. Λουκόπουλος)

Νομαδοκτηνοτρόφοι Αρβανιτόβλαχοι,
όρος Καλλίδρομο, 1874 (H. Belle)

Γυναίκα της οικογένειας Μανάνια, Αθῶλλα, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. - Αφοί Μανάνια)

Γυναίκες από το Περιβόλι, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. - Αφοί Μανάνια)

Τα τσιπουάνα και τα κοστούμα συνυπάρχουν, φωτογραφία από γάμο στη Σαμαρίνα, αρχές 20ού αιώνα (Γ. Δόσας - Αφοί Μανάνια)

Ο τογίγκας Νασίκας από τη Σμίξη, 1902
(Γ. Ξεάρχος - Αφοί Μανάνια)

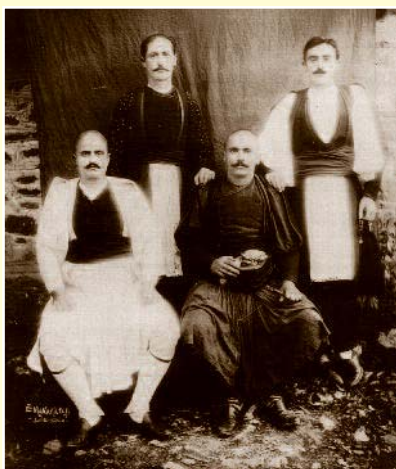

Κορίτσια της παντρειάς από τη Σαμαρίνα ντυμένα στα γιορτινά τους, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάνια)

4.1. Περιοχή Γρεβενών

Τα βλαχοχώρια των Γρεβενών αναπτύχθηκαν στο σημείο σύγκλισης της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας, δηλαδή στην καρδιά της Ελλάδας. Συγκροτούσαν μέρος του ορεινού «μπτροπολιτικού χώρου», που είχαν διαμορφώσει οι ίδιοι οι Βλάχοι στις πλαγιές της Πίνδου, από τα βυζαντινά χρόνια ως την Τουρκοκρατία.

Η **Σαμαρίνα** με το **Χελιμόδι**, η **Σμίξη**, η **Αβδέλλα** και το **Περιβόλι** υπήρξαν οικισμοί που κάποτε συγκέντρωναν μεγάλους πληθυσμούς. Είχαν αναπτυχθεί από ημινομάδες κτηνοτρόφους οι οποίοι κινούνταν ανάμεσα στις ορεινές κοινότητές τους και τα παραδοσιακά χειμαδιά τους κυρίως στο θεσσαλικό κάμπο, έτσι όπως το επέβαλλαν οι ανάγκες των μεγάλων κοπαδιών τους.

Αρχοντιά και περφήνα, παράδοση και μοντερνισμός, Σαμαρίνα αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Άντρες από τη Σαμαρίνα, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Μία μικρότερη ομάδα εδραίων ορεινών οικισμών αποτελούσαν η **Τούργια - Κρασιά**, η **Καλλιθέα** και οι μικροί περιφερειακοί οικισμοί **Βελόνι**, **Πριόνια** και **Γεωργίτσα**. Αυτή η ομάδα υπήρξε ο συνδετικός κρίκος με τα νοτιότερα βλαχοχώρια της Χώρας Μετσόβου και του Ασπροποτάμου, αλλά και το σημείο διάχυσης με τους γειτονικούς οικισμούς των κατεχοχίν Κουπατσαραίων. Επιπλέον, υπήρχε βλαχική αστική παρουσία στην πόλη των **Γρεβενών**. Ο τρόπος ζωής των Γρεβενιωτών Βλάχων τους συνέδεσε στενότερα τόσο με το φαινόμενο του κλεφταρματολισμού και με τους εθνικούς αγώνες όσο και με την οικονομία της αγοράς και το φιλοπρόοδο πνεύμα. Επιπλέον, οι εθνικοί αγώνες και οι αναζητήσεις ευκαιριών έδωσαν τη δυνατότητα για την ανάπτυξη βλάχικων εστιών σχεδόν σε όλη τη Μακεδονία.

Νεαρό ζευγάρι από την Κρασιά Γρεβενών, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Οικογένεια από τη Σαμαρίνα, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Η πατριαρχική οικογένεια Τεγογιάννη από το Περιβόλι, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Ζήσιος Ν. Δαρδακούλης, Περιβολιώτης από τα Καλύβια του Ιστόκ, Ρέσνα, 1905 (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

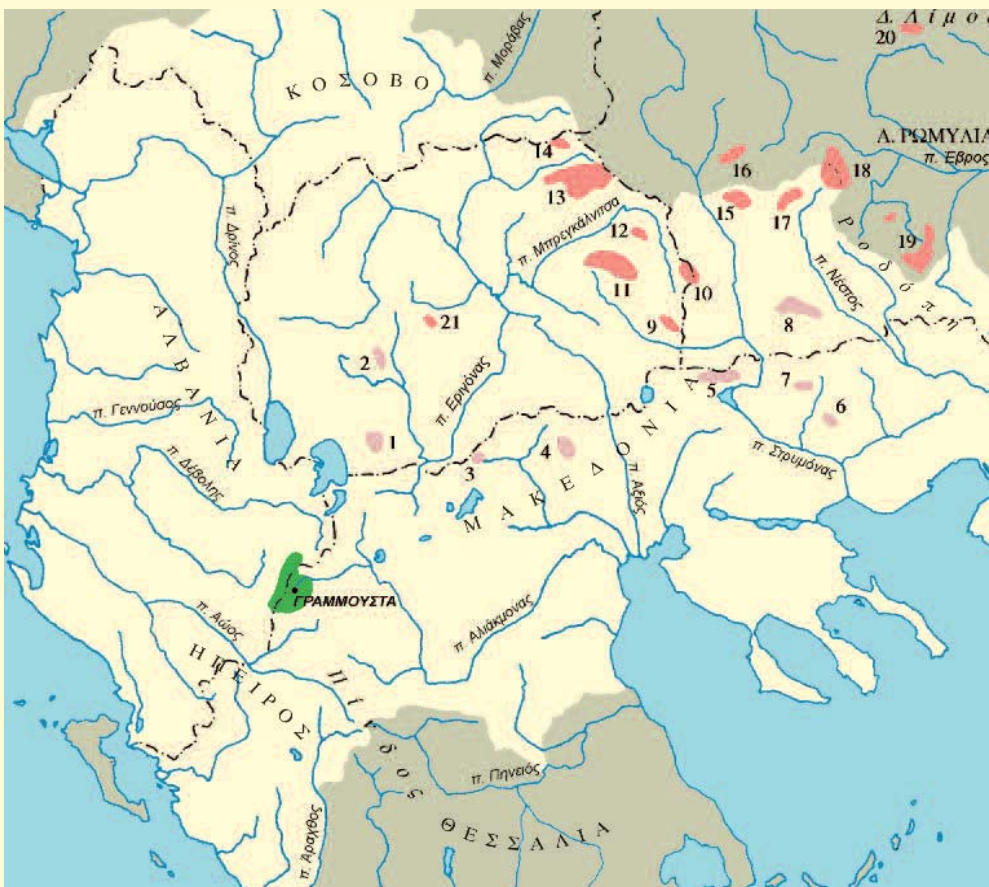
Η οικογένεια του τσέλιγκα Χατζοπέργου, Άργος Ορεστικό της Καστοριάς, αρχές 20ού αιώνα (Σύλλογος Γραμμοσιτιάνων Άργους Ορεστικού)

Φωτογραφία γάμου, Γραμμοσιτιάνοι από το Παπά Τσαϊπρ, πρόσφυγες στην Προσοτσάνη της Δράμας, 1937 (Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «Γιοργάκης Ολύμπιος»)

Φωτογραφία γάμου, κάπου στα Βουνά της Ροδόπης, Βουλγαρία, τέλη 19ου αιώνα (Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «Γιοργάκης Ολύμπιος»)

ΟΙ "ΓΡΑΜΜΟΣΙΤΙΑΝΟΙ" ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΑ 1900

- Οθωμανική Αυτοκρατορία
- Βαλκανικά κράτη
- Μητροπολιτική περιοχή "Γραμμοσιτιάνων" Βλάχων στα 1769
- Περιχές εγκατάστασης "Γραμμοσιτιάνων" και άλλων Βλάχων στα 1900
 1. Περιοχή Περιστέριου
 2. Περιοχή Κρουσόβου
 3. Περιοχή Μορικόβου - βόρρα
 4. Περιοχή Πάικου - Μογλετών
 5. Περιοχή Μπέλλες - Κερκίνης
 6. Περιοχή Μενούκιου
 7. Περιοχή Ορβηλιού
 8. Περιοχή Πιρίν
- Περιχές εγκατάστασης αποκλειστικά "Γραμμοσιτιάνων" Βλάχων στα 1900
 9. Περιοχή Ογκράζνεν
 10. Περιοχή Μαλέσεβου - Κατήγισας
 11. Περιοχή Πλατακοβίτσας
 12. Περιοχή Γκόλακ
 13. Περιοχή Οσόγκοβου
 14. Περιοχή Γέρμαν
 15. Περιοχή Άνω Τζουμαγιάς
 16. Περιοχή Ρίλας
 17. Περιοχή Ραζλόγκ
 18. Περιοχή Κούρτοβας - Μπακίτσας
 19. Περιοχή Πέστερες & Μπατάκ
 20. Περιοχή Δυτικού Αϊμου
 21. Διαλυμένη ομάδα περιοχής Μπαμπούνας

A.I. Κοκουϊδής, 1997

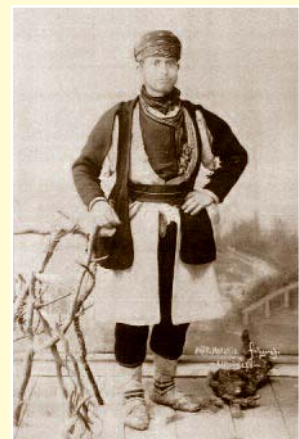

Γραμμοσιτιάνες στα Καλύβια του Μπερμουναρ στη Ρίλα της Βουλγαρίας, λίγο πριν το 1907 (G. Weigand)

Γραμμοσιτιάνοι από τα Καλύβια του Ρόντοβου, Έδεσσα, αρχές 20ού αιώνα (A. Rubin)

Γραμμοσιτιάνοι από την Πλατακοβίτσα, στο ανατολικό τμήμα της Π.Γ.Δ.Μ., αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

4.2. Περιοχή Γράμμου

Στον έρημο, σήμερα, ορεινό όγκο του Γράμμου είχε αναπτυχθεί ένα δίκτυο οικισμών όπου συνυπήρχαν στενά συνδεδεμένες οι δύο βασικές κοινωνικές και οικονομικές ομάδες των Βλάχων, οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι και οι εμποροβιοτέχνες. Η **Γράμμουστα**, η **Νικολίτσα**, το **Λινοτόπι** και η **Αετομηλίτσα**, μαζί με τις μικρότερες εγκαταστάσεις στο **Βετέρνικο**, τη **Φούσα**, τον **Άγιο Ζαχαρία** και την **Άρζα**, ακολούθησαν από κοντά την Ξακουστή Μοσχόπολη, τόσο στα χρόνια της μέγιστης ακμής όσο και στις περιόδους της καταστροφής και του μαρσαμού, σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Η οικογένεια του τσελιγκα Μπιμπα, Άργος Ορειτικό της Καστοριάς, αρχές 20ού αιώνα
(Σύλλογος Γραμμοσιτάνων Άργους Ορειτικού)

Η κορύφωση της αντιπαράθεσης με τους Τουρκαλβανούς στα 1769 και αργότερα με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων οδήγησε σε μαζική έξοδο από τα βλαχοχώρια του Γράμμου. Οι φυγάδες στράφηκαν προς τα ανατολικά, κυρίως πέρα από τον Αϊό, φτάνοντας ως την Ανατολική Ρωμυλία. Σε αρκετές περιπτώσεις οι νεοφερμένοι πύκνωσαν τις τάξεις των εμποροβιοτεχνών Βλάχων σε προϋπάρχοντες γειτονικούς οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας. Άλλοτε πάλι έθεσαν από κοινού με άλλους Βλάχους φυγάδες τα θεμέλια νέων οικισμών, κυρίως στην περιοχή της Πελαγονίας.

Όστόσο, οι περισσότεροι Γραμμοσιτάνοι Βλάχοι εξελίχθηκαν σε απόλυτα νομάδες δίχως ιδιαίτερα σταθερές εγκαταστάσεις, είτε στα ορεινά είτε στα πεδινά. Ανεξάρτητα «φαλκάρια» δημιούργησαν μεγάλο αριθμό ορεινών, και αρχικά

Οικογένεια Γραμμοσιτάνων στα Άργος Ορειτικό της Καστοριάς, αρχές 20ού αιώνα (Γ. Γκολομπιάς - Λ. Παπάζογλου)

Οικογένεια τσελιγκα, Καλύβια της Πίνδης στη Δυτική Ροδόπη, Βουλγαρία, λίγο πριν το 1907 (G. Weigand)

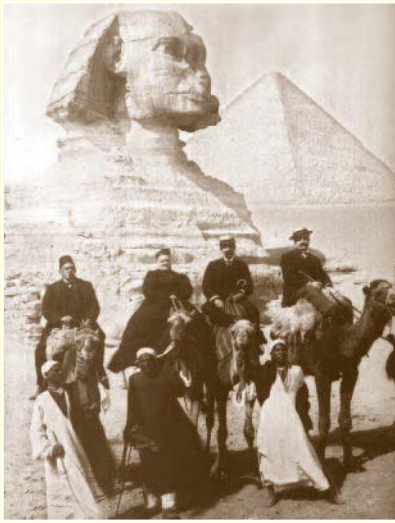
Φωτογραφία γάμου, Μοναστήρι Άγιου Γεωργίου Κρυνονερίτη, Σέρρες, 1925 (Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «Γιωργάκης Ολύμπιος»)

Γραμμοσιτάνες από τα Μεγάλα Λιβάδια του Πάικου, πουλώντας τσουράπια στην αγορά της Θεσσαλονίκης, 1917 (Ο. Ταρφάλη)

Οικογένεια Γραμμοσιτάνων στο Άργος Ορειτικό της Καστοριάς, αρχές 20ού αιώνα (Α. Κουκουίδης)

Μέλη της οικογένειας Σωσσιδη από το Νυμφαίο, Αίγυπτος, τέλη 19ου αιώνα (N. Mértzoz & Κοινότητα Νυμφαίου)

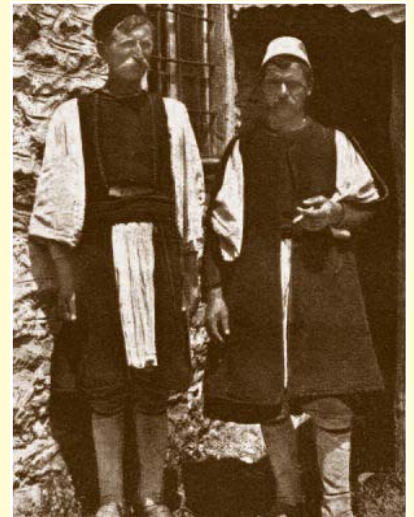
Η οικογένεια του άρχοντα Γιάννη Τσίρλη, Νυμφαίο, 1903 (N. Mértzoz & Κοινότητα Νυμφαίου)

Ο Μιχάλης και η Ελένη Παράσκου από τα Νάματα, Κωνσταντινούπολη, 1895 (Δ. Παράσκος)

Βλάχος από την πόλη της Φλώρινας, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοι Μανάκια)

Κτηνοτρόφοι από τη Βλάστη, αρχές 20ού αιώνα (Almanach Macédoine)

4.3. Περιοχή Δυτικής Μακεδονίας

Μολονότι τους χώριζε κάποια απόσταση από το «μπτροπολιτικό χώρο» της Πίνδου, οι βλάχικοι οικισμοί της Δυτικής Μακεδονίας είχαν αρκετά από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των νοτιότερων βλάχικων οικισμών. Υπήρξαν εδραίες ορεινές κοινότητες με έντονο εμπορο-βιοτεχνικό προσανατολισμό. Τον χαρακτήρα τους ενίσχυσαν τα κύματα προσφύγων που δέχθηκαν από τις περιοχές της Μοσχόπολης, του Γράμμου και της Πίνδου. Σχεδόν απρόσιτα πάνω στα περάσματα του Άσκιου, του Βιτσιού και του Βαρνούντα, αναπτύχθηκαν το **Πισοδέρι**, το **Νυμφαίο** και η **Κλεισούρα**.

Η οικογένεια του αιγυπτιακή εμπόρου Θεόδωρου Ν. Δώδου, Νυμφαίο, 1908 (Ν. Μέρτζος & Κοινότητα Νυμφαίου)

Η οικογένεια της Σιάνας Σαράκου, Βλάστη 1897 (Ι. Βαρβαρούσης)

Στη **Βλάστη** και τους διπλανούς μικρούς οικισμούς **Νάματα** και **Σισάνι** οι βλαχόφωνοι, είτε γηγενείς είτε πρόσφυγες, συνυπήρξαν και συνδέθηκαν στενά με τους ελληνόφωνους πληθυσμούς, προπάντων σε σχέση με την παραδοσιακή κτηνοτροφία. Όλοι αυτοί οι οικισμοί υπήρξαν εστίες του κλεφταρματολισμού και συμμετείχαν στις περιπέτειες του Νεότερου Ελληνισμού, από τα χρόνια του Αλή Πασά και την επανάσταση του 1821 ως τα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα. Επιπλέον, είχαν σημαντική ανάμιξη σε όλους σχεδόν τους τομείς της τότε μεταλλασσόμενης οικονομίας. Από τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν αισθητή η παρουσία τους στις ελληνικές παροικίες που είχαν αναπτυχθεί στα εδάφη των Αψβούργων, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στη Ρωσία.

Γύρω στα 1900 μικρές βλάχικες ομάδες συγκατοικούσαν και, λίγο ή πολύ, αφομοιώνονταν στα αστικά περιβάλλοντα της **Φλώρινας**, της **Καστοριάς**, του **Άργους Ορεστικού**, του **Τσοτυλίου**, της **Εράτυρας**, της **Σιάτιστας** και της **Κοζάνης**. Κάποιες δραστήριες οικογένειες μετακινούνταν προς μακρινότερα αστικά κέντρα (Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι, Καβάλα, Ξάνθη κ.α.), ενδυναμώνοντας δημογραφικά τις κατά τόπους ελληνορθόδοξες κοινότητες.

Οικογένεια από την Κλεισούρα, αρχές 20ού αιώνα (Γ. Γκολομπιάς - Α. Παπάρογλου)

Η Άννα Ματούση Δόσα και μια εξαδέλφη της, από το γάμο της στο Τσοτύλι, 1910 (Γ. Δόσας - Αφοί Μανιάκια)

Ο γιατρός Μιχαήλ Γιάννη Τσίρλης από το Νυμφαίο φωτογραφημένος στην Κωνσταντινούπολη το 1904. Έχασε τη ζωή του στο μαρτυρικό Νταχάου της Γερμανίας το 1944 (Ν. Μέρτζος & Κοινότητα Νυμφαίου)

Δύο νέοι άντρες από τη Νιζόπολη της Πελαγονίας, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Η οικογένεια του Θεόδωρου Βαφέα, Μοναστήρι, αρχές 20ού αιώνα (Α. Τζινίκου-Κακούλη)

Άνθρωποι της αγοράς, Κρούσοβο, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Μέλη της οικογένειας Σκαπερδά από το Κρούσοβο εγκατεστημένα στη Θεσσαλονίκη, 1884 (Κ. Λιάκου-Αποvska)

Ισορροπιώντας ανάμεσα στην παράδοση και τον μοντερνισμό, Τύρνοβο της Πελαγονίας, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Περιβολιώτες κυρατζήδες στη Ρέσνα, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

4.4. Περιοχή Πελαγονίας

Με εξαίρεση τους παλαιότερους, προϋπάρχοντες οικισμούς της Μηλόβιστας και του Γκοπεσίου, όλοι οι υπόλοιποι βλάχικοι οικισμοί στην ευρύτερη περιοχή της Πελαγονίας δημιουργήθηκαν στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, με τη διασπορά των κατοίκων της Μοσχόπολης, του Γράμμου και της Πίνδου.

Ο μοντερνισμός επικράτησε στους νέους, το ζεύγη Κυριάκου Λιάκου και Φωκίωνα Μπούκλη, Κρούσοβο, 1911 (Κ. Λιάκου-Αποvska)

Γέροι προϋκόντες από το Γκόπεσι της Πελαγονίας, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Βλάχος αστός του Μοναστηρίου, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Στην αυγή του 20ού αιώνα οι κτηνοτρόφοι, μεταφορείς, βιοπαλαιστές, εμποροβιοτέχνες, επαγγελματίες, επιστήμονες, ιερείς και εκπαιδευτικοί βλάχικης καταγωγής αποτέλεσαν τον κορμό των ιδιαίτερα ακμαίων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στο **Μοναστήρι** και το **Κρούσοβο**. Μικρότερες, αλλά ζωηρές κοινότητες υπήρχαν και στον **Περλεπέ**, τη **Ρέσνα**, το **Γιαγκοβέτσι**, την **Αχρίδα** και τη **Στρούγκα**. Στο μεταξύ, ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, η **Άνω** και η **Κάτω Μπεάλα**, το **Γκόπεσι**, η **Μηλόβιστα**, το **Μεγάροβο**, το **Τύρνοβο** και η **Νιζόπολη** ήταν δραστήρια βλαχοχώρια με ακμαία ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Μικρότερες ή μεγαλύτερες εγκαταστάσεις αστικού τύπου είχαν δημιουργηθεί και βορειότερα, όπως στην **Μπογκομίλα**, τα **Βελασσά**, την **Κότσανη**, τα **Σκόπια**, το **Κουμάνοβο**, το **Τέτοβο** μέχρι και σε πόλεις του Κοσόβου.

Στους βλάχικους οικισμούς και τις εγκαταστάσεις αυτές της περιοχής συναντούμε την πιο πολυσύνθετη κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση των Βλάχων. Οστόσο, κυρίαρχη και ρυθμιστική θέση είχε η ιδιαίτερα δυναμική τάξη των εμποροβιοτεχνών, καθώς ήταν διασκορπισμένη, με τη μορφή οικογενειακών δικτύων, σχεδόν σε όλα τα μακεδονικά αστικά κέντρα και τις γειτονικές Βαλκανικές χώρες μέχρι την Αίγυπτο. Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και οι επακόλουθες εξελίξεις οδήγησαν αρκετές χιλιάδες από αυτούς τους Βορειομακεδόνες να καταφύγουν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα, όπου δημιούργησαν νέες ομαδικές εγκαταστάσεις κυρίως στη Φλώρινα και τη Θεσσαλονίκη, αλλά και την Έδεσσα και την Αριδαία.

Οικογένεια Βλάχων της Πελαγονίας, Μοναστήρι, αρχές 20ού αιώνα (Σύλλογος Μοναστηριωτών Φλώρινας)

Μέλη των οικογενειών Παπαθεοδός, Ντισιώτα και Σκαπέρδα, Κρουσοβίτες εγκατεστημένοι στην πόλη των Σκοπίων, 1910 (Κ. Λιάκου-Αποvska)

Βλάχοι κάτοικοι του Γιαγκοβετσίου φωτογραφημένοι πάνω από το χωριό, περιοχή Ρέσνας, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

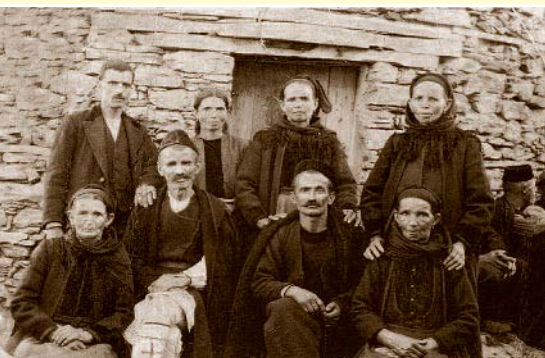
Το ζεύγος Σωτηρίου Δίκα, Λιβαδιώτες στην Κατερίνη, αρχές 20ού αιώνα (N. Καραϊσκάς)

Οικογένεια από το Λιβάδι, αρχές 20ού αιώνα (N. Καραϊσκάς)

Η μηριά του Τασίκα και η οικογένειά της, Λιβάδι, αρχές 20ού αιώνα (N. Καραϊσκάς)

Οι οικογένειες των αδελφών Κοκκόλη, Κοκκινόπουλος, τέλη δεκαετίας '20 (Γ. Στίκας)

Η Καλυψώ Ντάμπου, ο Γεώργιος Ντάμπου και η Θεανώ Μένου, Λιβάδι, 1912-1920 (N. Καραϊσκάς)

4.5. Περιοχή Ολύμπου

Οι Βλάχικοι οικισμοί στην περιφέρεια του Ολύμπου, στα όρια της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, είχαν αναδυθεί ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια. Πάντως, ενισχύθηκαν δημογραφικά και με κύματα Βλάχων φυγάδων από τις περιοχές της Πίνδου, ήδη από τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Στις αρχές του 20ού αιώνα, το **Λιβάδι**, ο **Κοκκινοπλός** και η **Φτέρη** συγκροτούσαν τον κεντρικό πυρήνα. Βλάχοι ήταν και οι κάτοικοι του ερημωμένου **Νεοχωρίου** ή ακόμα και οι παλαιότεροι κάτοικοι της **Πέτρας**, αλλά, ως ένα βαθμό, και άλλων γειτονικών ορεινών οικισμών.

Οικογενειακή φωτογραφία, Λιβάδι, 1905
(Μουσείο Μπενάκη)

Ο Γιώργος Τσακούσης και ο Σάκης Στεργιώτης ντυμένοι γιορτινά, Λιβάδι, 1938 (Ν. Καραϊσκάς)

Η οικογένεια Τριανταφύλλου, Κοκκινοπλός, 1912-1920
(Γ. Στίκος)

Ο γιατρός Αθανάσιος Δημόπουλος, η Ελένη Χατζικώστα-Δημοπούλου και η Μαρίκα Σακελλαροπούλου, Λιβάδι, αρχές 20ού αιώνα (Ν. Καραϊσκάς)

Οι οικογένειες των αδελφών Αθανάσιου και Αναστάσιου Κουκουβίτη, Λιβάδι, αρχές 20ού αιώνα (Ν. Καραϊσκάς)

Οι Ολύμπιοι Βλάχοι ακολούθησαν πιστά τα βλάχικα πρότυπα, πρωταγωνιστώντας στην ανάπτυξη και τη δράση των παιδιών και ισχυρών τοπικών αρματολικιών. Έτσι, βρέθηκαν σε αντιπαράθεση με τον Αλή Πασά, συμμετείχαν στην επανάσταση του 1821 και τις επαναστατικές κινήσεις του 1854 και 1878. Οι οικισμοί τους υπήρξαν άρρηκτα συνδεδεμένοι με την κτηνοτροφική οικονομία των ορεινών και εξελικτικά με τις παράγωγες εμποροβιοτεχνικές δραστηριότητες. Ήταν λοιπόν επόμενο να συντελέσουν και στην ενίσχυση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στα γύρω αναπτυσσόμενα αστικά, οικονομικά και διοικητικά κέντρα, στην **Ελασσόνα**, τα **Σέρβια** και την **Κατερίνη**.

Στη **Θεσσαλονίκη** έφτασαν ακολουθώντας διαδοχικά πολυπληθή κύματα, από τις αρχές του 19ου αιώνα, αναζητώντας είτε ασφάλεια μετά από πολεμικές περιπέτειες είτε ευκαιρίες να ανέλθουν οικονομικά και κοινωνικά. Τους ακολούθησαν ομάδες εμποροβιοτεχνών Βλάχων, κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία και την Πελαγονία. Στα 1900 οι Θεσσαλονικείς Βλάχικης καταγωγής αποτελούσαν μεγάλο μέρος της δημογραφικής δύναμης της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας και υπήρξαν από τα πιο δραστήρια μέλη της.

Ο Ιωάννης και η Ελίζα Παπαγεωργίου, αστοί από το Λιβάδι, αρχές 20ού αιώνα (Ν. Καραϊσκάς)

Η οικογένεια του Δημήτρη Μπαδραλέξη και της Μαρίας Τσιμούρτου, Βέροια, αρχές 20ού αιώνα (N.S. Tapasoa)

Τα ζεύγη Αθανασίου Αδάμου και Ιωάννη Βέρρου, Βέροια, 1916 (I. Αδάμου)

Η οικογένεια του Νικόλαου και της Ελένης Πεντεφούντα, Βέροια, 1926 (Σ. Πράνα)

Παρέα κτηνοτρόφων, Ξηρολιβανο, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

4.6. Περιοχή Βέροιας

Η ομάδα που επικράτησε να είναι γνωστή ως Βεροιώτες ή Βεργιάνοι Βλάχοι έχει σε μεγάλο βαθμό τις ρίζες της στα βλαχοχώρια των Γρεβενών. Η αντιπαράθεση με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων και τα επαναστατικά γεγονότα του 1821 δημιούργησαν συνθήκες εξόδου και ευκαιρίες οριστικής εγκατάστασης στις πλαγιές του Βερμίου. Από το 1826 τα κύματα διαδέχθηκαν το ένα το άλλο, ενισχύοντας τους αρχικούς οικισμούς του **Κάτω Βερμίου** και του **Ξηρολίβαδου**, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε ημινομαδικές κοινότητες όπως προηγουμένως στη Βόρεια Πίνδο. Μικρότερες ορεινές εγκαταστάσεις δημιουργήθηκαν στη γειτονική **Καστανιά** και τη **Μικρή Σάντα**, ενώ η **Κουμαριά** αναπτύχθηκε ως εδραία εγκατάσταση σε χαμηλότερο υψόμετρο.

Η οικογένεια του Ιωάννη Μπουσμπούκη από το Ξηρολίβαδο, 1912
(Γ. Έσαρχος - Αφοί Μανάκια)

Μέλη της οικογένειας του Γεωργιούλα Τσαμπήτρου, Βέροια, 1908
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Η οικογένεια Καραμήτρου, Βέροια στα 1920
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας - Αφοί Μανάκια)

Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στο Βέρμιο οι Βλάχοι ανέπτυξαν ένα πυκνό δίκτυο χειμαδιών στα πεδινά της Ημαθίας και της Πιερίας, αλλά και μέχρι και την Ελασσόνα. Η πόλη της **Βέροιας** υπήρξε ο ισχυρότερος πόλος έλξης και το σημαντικότερο χειμαδιό τους, όπου εγκαταστάθηκαν μόνιμα πολλές οικογένειες, ξεπερνώντας τα στενά όρια της κτηνοτροφικής οικονομίας. Ανάλογες μικρότερες ομάδες βρέθηκαν εγκατεστημένες στη **Νάουσα** και, αργότερα, στην **Κατερίνη**.

Με πρωταγωνιστές τους Μπαδραλεξαίους και άλλους γόνους των τσελιγκάδικων οικογενειών των πρώτων οικισμών, οι Βεροιώτες Βλάχοι συμμετείχαν στην επαναστατική κίνηση του 1878. Οι επιπτώσεις ήταν μάλλον σκληρές και ο Μακεδονικός Αγώνας τους βρήκε καθώς προσπαθούσαν δικαίως να κατοχυρώσουν ένα αείδωλο μέρος της τοπικής οικονομικής ζωής. Μαζί με τους γειτονικούς αρβανιτοβλάχικους πληθυσμούς βρέθηκαν τότε στο επίκεντρο του ένοπλου αγώνα. Το γεγονός αυτό και η αντιπαράθεσή τους με τη ρουμανική προπαγανδιστική κίνηση είχαν αναπόφευκτα δυσμενείς συνέπειες στην οικονομική και κοινωνική δραστηριοποίησή τους.

Οι οικογένειες του Θανάση Τανασόικα και του Πέτρου Μπαδραλέξη, Βέροια στα 1905 (Ν.Σ. Ταπασο)

Βεργιάνες Βλάχες με τα παιδιά τους, Βέροια, αρχές 20ού αιώνα
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Η Σοφία Ζιώγα, Βέροια, 1926
(Σ. Κάμινα)

Γάμος στο Άνω Γραμματικό Έδεσσας, 1915
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Αρβανιτοβλάχικη οικογένεια από την περιοχή της Άνω Μπεάλας,
δυτική Π.Γ.Δ.Μ., 1924 (A. Liacu-Anovska)

Οικογένεια από τη Δροσοπηγή της Φλώρινας, αρχές 20ού αιώνα
(Matica Makedonska - Αφοί Μανάκια)

Αρβανιτοβλάχοι από την περιοχή της Έδεσσας, αρχές 20ού αιώνα
(T. Capidan)

Άνδρες της οικογένειας Μπαλαμάτα
από την Άνω Πλεύσα της Κορινθίας, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Αρβανιτοβλάχικη οικογένεια
από τη Νιζόπολη της Πελαγονίας, αρχές 20ού αιώνα
(Μακεδονικό Ημερολόγιο 1910, - Αφοί Μανάκια)

4.7. Οι Αρβανιτόβλαχοι στη Μακεδονία

Κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, κύματα αρβανιτοβλάχικων πληθυσμών από τις περιοχές της Βορείου Ηπείρου αναζήτησαν ασφάλεια και κατάλληλα βοσκοτόπια στα ορεινά και τα πεδινά της Μακεδονίας. Ως τις αρχές του 20ού αιώνα οι Αρβανιτόβλαχοι παρέμεναν οι πιο στενά συνδεδεμένοι με τη νομαδοκτηνοτροφία από όλους τους Βλάχους του ελληνικού χώρου. Έτσι, ήταν οι πλέον σκληροτράχηλοι και επίμονα προσκολλημένοι στην παράδοση. Δεν ήταν τυχαίο ότι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα του τσελιγκάτου και του «φαλκαριού» ήταν ακόμη σε πλήρη ισχύ ανάμεσά τους.

Εμμένοντας στην παράδοση, πατριαρχική οικογένεια Αρβανιτόβλαχων στη βόρεια Πίνδο, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Από τους πρώτους αξιόλογους καλυβικούς οικισμούς που δημιούργησαν ήταν η **Τσιακούρα** στον Βόρρα και το **Άνω Βέρμιο** πάνω από τη Νάουσα. Την ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν συγγενικοί οικισμοί στα ορεινά του Μοράβα, πάνω από την Κορυτσά. Όταν η Τσιακούρα διασπάστηκε στον απόηχο της επαναστατικής κίνησης του 1878, δημιουργήθηκαν μικρότεροι οικισμοί στο **Πάτημα** και την **Παπαδιά** στις πλαγιές του Βόρρα, στον **Άγιο Δημήτριο**, το **Άνω Γραμματικό** και τη **Μεταμόρφωση** στο Βέρμιο, την **Ελαφίνα** στα Πιέρια και την **Πέτρα** στον Όλυμπο. Όλοι αυτοί οι κτηνοτρόφοι αναζητούσαν χειμαδιά κοντά στη Νάουσα και τα πεδινά της Κατερίνης, όπου σταδιακά δημιούργησαν οριστικές εγκαταστάσεις.

Στα μέσα του 19ου αιώνα άλλες ομάδες Αρβανιτόβλαχων μαζί με πολυπληθέστερους Αρβανίτες έθεσαν τα θεμέλια των εδραίων οικισμών **Φλάμπουρο** και **Δροσσοπή** κοντά στη Φλώρινα, ενισχύοντας ταυτόχρονα και τον προϋπάρχοντα βλάχικο πληθυσμό της **Νιζόπολης** στο Περιστέρι και της **Άνω Μπεάλας** πέρα από την Αχρίδα. Ανεξάρτητα «φαλκάρια» κινούνταν στην περιοχή βόρεια της Ρένας στο **Ιλίνο** και τη **Λέβα Ρέκα**, τα ορεινά γύρω από τις Πρέσπες και τα διαθέσιμα λιβάδια του Γράμμου και της βόρειας Πίνδου.

Στηγμιότυπο από γάμο της τσελιγκάδικης οικογένειας Τζέγκα από τα Καλύβια της Παπαδιάς, Βέρριο, αρχές 20ού αιώνα
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Τρεις Αρβανιτόβλαχες και μία Σαμαρναία, αρχές 20ού αιώνα
(B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Οικογένεια από τη Δροσσοπή της Φλώρινας, αρχές 20ού αιώνα
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Γυναίκα του Σκρα ντυμένη γιορτινά, στα 1892 (G. Weigand)

Γυναίκα του Σκρα με την καθημερινή της ενδυμασία, στα 1892 (G. Weigand)

Γυναίκα από το Σκρα, αρχές 20ού αιώνα, (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Άντρας του Σκρα με την καθημερινή του ενδυμασία, στα 1892 (G. Weigand)

4.8. Περιοχή Μογλενών

Στην περιοχή των Μογλενών, στις πλαγιές του Πάικου και της Τζένας, αναπτύχθηκε μια ομάδα Βλάχικων οικισμών με απώτερες ρίζες στα βυζαντινά χρόνια. Οι κάτοικοί τους, που είναι γνωστοί ως Μογλενίτες Βλάχοι, ανέπτυξαν έναν ιδιαίτερα διαφοροποιημένο πολιτισμικό και οικονομικό χαρακτήρα σε σύγκριση με τους υπόλοιπους Βλάχους. Έκαναν την εμφάνισή τους στο νεότερο ιστορικό προσκήνιο ως κολιγικοί αγροτικοί πληθυσμοί, στενά συνδεδεμένοι με τη γη τους, δίχως τα έντονα κτηνοτροφικά και εμποροβιοτεχνικά γνωρίσματα των υπόλοιπων Βλάχων. Είναι χαρακτηριστικό πως υπήρξαν περίφημοι παραγωγοί μεταξίου. Ο αγροτικός χαρακτήρας τους τους έκανε περισσότερο ευάλωτους στις οθωμανικές καταπιέσεις, για αυτό και πλήρωσαν πολύ ακριβιά τη συμμετοχή τους στα ένοπλα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα.

Γυναίκες του Σκρα χορεύοντας υπό τον ήχο της γκάιντας στα 1892 (G. Weigand)

Ίσως αποτελούσαν τα υπολείμματα μίας άλλοτε μεγαλύτερης ομάδας που επεκτεινόταν και πέρα από τον Αϊδιό. Στις αρχές πια του 20ού αιώνα, Βλαχομογλενίτες κατοικούσαν στα χωριά **Σκρα, Κούπα, Κάρπη, Αρχάγγελος, Περίκλεια** και **Λαγκαδιά**, όπως και στη γειτονική **Ούμα**, λίγο πίσω από τα σημερινά σύνορα. Η στενή συμβίωση με τους γειτονικούς πληθυσμούς είχε ως αποτέλεσμα να αφομοιωθούν οι όποιες ομάδες που ίσως κατοικούσαν και στα γειτονικά χωριά, Καστανερή, Γρίβα, Τρία Έλατα και Κρώμνη, όπως και στα χωριά Σερμενί και Κόνσκο, πέρα από τα σύνορα. Βλαχομογλενίτικη καταγωγή είχαν σίγουρα και οι κάτοικοι της άλλοτε πολυπληθούς **Νότιας**, που όμως είχαν εξισλαμιστεί σταδιακά (ως και τα μέσα του 18ου αιώνα), διατηρώντας, ωστόσο, τα μογλενίτικα βλάχικα σε χρήση για πολλές δεκαετίες, μέχρι και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, στις νέες τους εστίες, κυρίως, στην Ανατολική Θράκη.

Χορός ανδρών στο μεσαχώρι του Σκρα στα 1892 (G. Weigand)

Οικογενειακή φωτογραφία από το Σκρα, αρχές 20ού αιώνα (A. Rubin)

Ηλικιωμένη γυναίκα από το Σκρα, 1927 (T. Papahagi)

«Και παπός και ζευγάς», ιερέας του Σκρα στα 1892 (G. Weigand)

Χορός στη Λάιστα Ζαγορίου, αρχές 20ού αιώνα (Α.Μ. - Αφοί Μανάκια)

Ενθύμιο από την επίσκεψη του γιου στην Ξενία, Πάδες Κόντσας, αρχές του 20ου αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Η οικογένεια του ιερέα Στέργιου Γκαράνη από το Βρυσσοχώρι, Κωνσταντινούπολη, 1903, (Ε. Οικονόμου-Γεωργοπούλου)

4.9. Περιοχές Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης

Ενθύμιο για τον σύζυγο στην Ξενιτιά, Πάδες Κόνιτσας, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Από την πρώτη «καταστροφή» της Μοσχόπολης, στα 1769, και μέχρι τα μετεπαναστατικά χρόνια, η Ανατολική Μακεδονία υπήρξε, μάλλον, το πλέον ασφαλές καταφύγιο για περισσότερες από δύο γενιές διάφορων Βλάχων φυγάδων. Η δράση των Τουρκαλβανών, η πολιτική του Αλή Πασά, η επανάσταση του 1821, αλλά και η ευνοϊκή πολιτική του τοπάρχη Σερρών Ισμαήλ μπέη έφεραν στην περιοχή πολέμιστες, κτηνοτρόφους, εμποροβιοτέχνες και επαγγελματίες που αναζητούσαν νέες εστίες με μεγαλύτερη ασφάλεια, λιβάδια και ευκαιρίες για εργασία και προκοπή. Έφτασαν κατά κύματα ολόκληρες οικογένειες από τις περιοχές της Μοσχόπολης, του Γράμμου, της Άνω Μακεδονίας (από το Νυμφαίο και τη Βλάστη), του Βλαχοζάγορου (κυρίως τη Βωβούσα), των Γρεβενών (κυρίως την Αβδέλλα), της Χώρας Μετσόβου, του Ασπροποτάμου (κυρίως την Καστανιά και τον Αμάραντο) και του Ολύμπου, σχεδόν από όλες τις βλάχικες «μτροπολιτικές» περιοχές.

Η οικογένεια του Θεόδωρου και της Μαρίας Ζιώγα από το Περιβόρι Νευροκοπίου, με καταγωγή από τον Αμάραντο Ασπροποτάμου, 1902 (Κ. Γερογιαννάκης)

Η οικογένεια του Αστέριου Δ. Γούσιου από τη Μεσολακκιά των Σερρών, με καταγωγή από την περιοχή του Ασπροποτάμου, αρχές 20ού αιώνα (Α.Χ. Γούσιος)

Η οικογένεια Στεργίου Γκέγκα από τη Ράμνα του Σιδηροκάστρου, στην εξορία στη Σερβία, 1918 (Π.Γ. Ζιώγας)

Δημιουργήθηκαν σημαντικές εγκαταστάσεις αστικού τύπου στις **Σέρρες**, τη **Δράμα**, την **Καβάλα**, την **Άνω Τζουμαγιά**, το **Νευροκόπι** και την **Ξάνθη**. Μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες επαγγελματιών και εμποροβιοτεχνών αναπτύχθηκαν σε ένα μεγάλο αριθμό ημισιαστικών και οικονομικών κέντρων, όπως στην **Προσοτσάνη**, την **Αλιστράτη**, σε κεφαλοχώρια του **Παγγαίου**, της **Ζίκνας**, του **Σιδηροκάστρου**, του **Μελένικου** και του **Νευροκοπίου**. Η πιο δραστήρια εγκατάσταση αυτού του τύπου αναπτύχθηκε στην **Ηράκλεια**, στον κάμπο των Σερρών, σε στενή σχέση με τις μεγάλες βλάχικες συγκεντρώσεις στα γειτονικά **Άνω Πορόια** και τη **Ράμνα** στις πλαγιές της Κερκίνης.

Το τελευταίο μεταναστευτικό κύμα σημειώθηκε το δεύτερο μισό του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Ήταν αποτέλεσμα της κρίσης που αντιμετώπιζαν, αλλά και της συνθησιμής μεταναστευτικής τακτικής που ακολουθούσαν οι Βλάχοι του Ζαγορίου (κυρίως από τη Λαίστα) και της Κόνιτσας. Ομάδες επαγγελματιών από τα μέρη αυτά πύκνωσαν τα μέλη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στις περιοχές της **Δράμας**, της **Χρυσούπολης** και της **Ξάνθης**. Άλλοι έφτασαν μέχρι τις περιοχές της Αλεξανδρούπολης, του Σουφλίου, της Ραιδεστού και μέχρι την Κωνσταντινούπολη. Μικρές ομάδες από το Φλαμπουράρι εγκαταστάθηκαν στην Κατερίνη και από τα Άρματα στη Βέροια.

Γυναίκες της οικογένειας Ταντανάση, Άνω Πορόια, αρχές 20ού αιώνα (Π.Γ. Ζιώγας)

Η Μαρία Καζάνα και η κόρη της Τίνα, Βωβούσα Ζαγορίου, αρχές 20ού αιώνα (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Ο μουσουργός Δημήτριος Σ. Λάλλας, μαθητής του Βάγκνερ,
(Μεγάροβο 1844 - Θεσσαλονίκη 1911)
(Μακεδονικό Ημερολόγιο 1913)

Οικογενειακή φωτογραφία, Λιβάδι Ολύμπου, αρχές 20ού αιώνα (Ν. Καραϊσκάς)

Δυο έμποροι κρέατων, Σαμαρίνα, αρχές 20ού αιώνα
(Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Το Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Κυριών, ανάμεσά τους οι Νίνα Παπαγεωργίου, Καλλιόπη Τάττη, Βικτώρια Λάλα και Μαίρη Παπάζογλου, Θεσσαλονίκη, αρχές 20ού αιώνα (Α. Τζινίκου-Κακούλη)

Βλάχοι στην αγορά της Βέροιας, αρχές 20ού αιώνα
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Βλάχοι στο παζάρι του Αγίου Αχιλλείου στα Γρεβενά, στα 1930
(Ε. Παπαδημητρίου)

5.1. Κοινωνική κατάσταση και επαγγελματικές δραστηριότητες

Σε αντίθεση με τους συνειρμούς που γεννά η λέξη «βλάχος», οι άνθρωποι Βλάχικης καταγωγής δεν ταυτίστηκαν αποκλειστικά με την κτηνοτροφία. Στα 1900 συνυπήρχαν μεγάλες ομάδες νομαδικών, ημινομαδικών και αστικών ή και μεγαλοαστικών πληθυσμών. Ο γυμνασιάρχης Θεσσαλονίκης, με καταγωγή από το Λιβάδι, Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, συγγραφέας του *Ετυμολογικού Λεξικού της Κουτσοβλαχικής Γλώσσας*, έγραψε στα 1907 ότι, εκτός από νομάδες και ημινομάδες, «...οι Κουτσόβλαχοι είναι κατ' εξοχήν λαός εμπορικός και βιομηχανικός, μετερχόμενος όλα τα επαγγέλματα και όλες τας τέχνες και επιστήμας...»

Στάση στο δρόμο για το Ξηρολίβαδο, στα 1912
(Α. Τσιάρας)

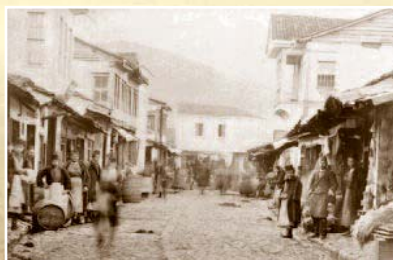
Κουρεύοντας το μαλλί των προβάτων, Βόρεια Πίνδος, αρχές 20ού αιώνα (Τ. Capidan - Αφοί Μανάκια)

Αναλυτικότερος είναι ο λογοτέχνης και δημοσιογράφος Κωνσταντίνος Φαλτάιτς, συντάκτης της εγκυκλοπαίδειας *Πυρσός*, στα χρόνια του Μεσοπολέμου:

«...Οι λαπινόφωνοι Βλάχοι αποτελούν λαόν ασχολούμενον με παν είδος τέχνης. Οι Βλάχοι, θα πδύνοντο να ονομασθούν οι παντεχνίται της Βαλκανικής. Ιδίως ασχολούνται με την αργυρουργιάν, την υφαντουργικίν, την βαρελοποιίαν, την κατασκευίν Ξύλινων γεωργικών εργαλείων, την σαγματοποιίαν, την τσαρουκοποιίαν, την ορειχαλκουργικίν, την μαχαιροποιίαν, την αιογραφίαν, την οικοδομικίν, την ραπτικίν, την ανθρακοποιίαν, την Ξυλουργικίν, την υλοτομίαν, την τυροκομίαν. Είναι επίσης αγωγίται, παντοπώλαι, Ξενοδόχοι, διευθυνταί χανίων και γενικώς έμποροι, επιχειρηματίαι και επιστήμονες. Το υπόλοιπον μέγα μέρος των Βλάχων της Βαλκανικής είναι κτηνοτρόφοι, όοι όμως νομάδες, όπως κακώς και κατ' εσφαλμένην αρχήν γράφεται. Βλάχοι γεωργοί, ναυτικοί και χειράνακτες, άνευ ωρισμένης τέχνης, ελάχιστα υπάρχουν...»

Οι υφάντρες της οικογένειας Μανάκια, Αβδέλλα Γρεβενών, αρχές 20ού αιώνα (Γ. Ξεάρχος - Αφοί Μανάκια)

Στην αγορά του Μοναστηρίου, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Εύπορος μεταφορέας - κυρατζής από τη Σαμαρίνα, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Ο Αναστάσιος Μπέφας και η σύζυγός του Ευαγγελία, εύποροι Νυμφαϊώτες στο Βουκουρέστι, τέλη 19ου αιώνα (Ν. Μέρτζος)

Καραβάνι οικογενειών στην πορεία από τη Θεσσαλία στα Βλαχοχώρια των Γρεβενών, αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Χορός μετά από γάμο στο μεσοχώρι του Κάτω Βερμίου στα 1912 (Σύλλογος Βλάχων Βέροιας)

Σπιγμότυπο από το γάμο της Αιμιλίας Μπαδραλέξη και του Λέοντα Πεάχα, Βέροια στα 1905 (N.S. Tansora)

«Άρματολοι», Κρούσοβο, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Ο γαμπρός και η οικογένειά του, από το γάμο των οικογενειών Μπέσιου από τη Σαμαρίνα και Νασίκα από τη Σιμίτη, 1902 (D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Νεόνυμφοι από τη Βλάστη, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Ενθύμιο της επισκοπής του Σειφουλάχ Πασά στον Κοκκινοπλό, 1902 (E. Ψαράς)

5.2. Οικογενειακή ζωή, κοινωνικές εκδηλώσεις και λαϊκός πολιτισμός

Η αγωγή του 20ού αιώνα ήρθε με μεγάλες προκλήσεις για τους Βλάχικους πληθυσμούς. Πέρα από τη διάσπαση των εστιών τους εξαιτίας της αλλαγής των εθνικών συνόρων, βρέθηκαν αντιμετώπι και με τις ραγδαίες κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις της νέας εποχής. Οι κτηνοτρόφοι των ορεινών αντιμετώπιζαν τον εκρηματισμό της οικονομίας. Ο σιδηρόδρομος ανταγωνιζόταν τα καραβάνια των παραδοσιακών μεταφορέων. Οι ένοπλες αναμετρήσεις είχαν τις επιπτώσεις τους στο εμπόριο και την οικονομική ζωή. Στα αστικά κέντρα και στα κεφαλοχώρια οι Βλάχοι ήταν πρωτοπόροι στην υιοθέτηση νέων πολιτικών και κοινωνικών προτύπων. Η παραδοσιακή γι' αυτούς ελληνική εκπαίδευση και η πολυγλωσσία που τους χαρακτήριζε ήταν ισχυρά προσόντα για τις προκλήσεις στο επίπεδο της αγοράς.

Η νύφη και η οικογένειά της, από το γάμο των οικογενειών Μπέσιου από τη Σαμαρίνα και Νασικά από τη Σμίξη, 1902
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Η εικόνα βέβαια δεν ήταν παντού η ίδια. Οι κτηνοτρόφοι, νομάδες και ημινομάδες, διατηρούσαν πεισματικά το πλήθος και την ποικιλία των παραδοσιακών τους ενδυμασιών. Ο θεσμός των μεγάλων πατριαρχικών οικογενειών ήταν ακόμη ακλόνητος, είτε στα ορεινά είτε και στις πόλεις. Τα τσελιγκάτα και οι αρχιτσελιγκάδες διατηρούσαν την εκτίμηση της τοπικής κοινωνίας. Αλλά κάποια μέλη των οικογενειών τους αποκτούσαν εκπαίδευση και γίνονταν επαγγελματίες ή και επιστήμονες. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που στα κεφαλοχώρια και τα αστικά κέντρα τα τσιπούνια και οι κεφαλόδεσμοι των γυναικών συνυπήρχαν με ευρωπαϊκά φορέματα και καπέλα. Οι άντρες φορούσαν, άλλοι τα οθωμανικά φέσια και τα τσαρούχια των τσοπαναράων και άλλοι, νεότεροι κυρίως στην ηλικία, είχαν υιοθετήσει ευρωπαϊκά κοστούμια και σκληρό κολάρο. Οι γάμοι, βέβαια, εξακολουθούσαν να γίνονται παραδοσιακά, ακολουθώντας την καθιερωμένη λαμπρή ιεροτελεστία. Τα ετήσια πανηγύρια και τα παζάρια ήταν σε πλήρη ακμή, το ίδιο και ο λαϊκός προφορικός πολιτισμός. Από την άλλη μεριά, δε θα πρέπει να ξεχνάμε και τα οικογενειακά δίκτυα των εύπορων εμπόρων στα Βαλκάνια, την Κεντρική Ευρώπη και την Αίγυπτο, που αποτελούσαν και τους πλέον ένθερμους φορείς των καινοτομιών.

«Αθλητική ομάδα», Μοναστήρι, αρχές 20ού αιώνα
(Μακεδονικό Ημερολόγιο 1911 - Αφοί Μανάκια)

«Θρήνος για τη νεκρή», Σαμαρίνα Γρεβενών
- Βλαχογιάνι Ελασσόνας, 1910 (Γ. Δόσας)

Η οικογένεια του Θανάση Κιούκα, Κρούσοβο, 1910
(Κ. Liacu-Anovska)

Στιγμιότυπο από γάμο των οικογενειών
Μπουσουλέγκα και Χατζηγώγου, Κουμαριά, 1906
(Σύλλογος Βλάχων Βέροιας - Αφοί Μανάκια)

Η φιλαρμονική ορχήστρα της ελληνορθόδοξης κοινότητας Μοναστηρίου, στη Μεσολυμπιάδα του 1906 στην Αθήνα (Χ. Ζαφείρης)

Μητέρα και μαθητής, Μοναστήρι, 1914 (Τ. Βασιλείου)

Ελληνικό Γυμνάσιο Αρρένων, Μοναστήρι, 1905
(Ε.Λ.Ι.Α.)

Στιγμιότυπο από την άφιξη του μητροπολίτη Ιωακείμ στο Μοναστήρι, αρχές 20ού αιώνα
(Β. Παπαθανασίου - Συμρινού)

Ο Βαλκανιολόγος Σαγιαδής από το Μοναστήρι, Γερμανία, τέλη 19ου αιώνα (Γ. Πετσιβας)

5.3. Εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά

Ο μοσχοπολίτικος καταγωγής και γεννημένος στην Αχρίδα Μαργαρίτης Γ. Δίμιτσας, λόγιος γυμνασιάρχης Θεσσαλονίκης από τα 1868 (Μακεδονικό Ημερολόγιο 1909)

Μαθητές και δάσκαλος, Νυμφαίο, τέλη 19ου αιώνα (N. Μέρτζος & Κοινότητα Νυμφαίου)

Γυμναστικές επιδείξεις στο ελληνικό γυμνάσιο Θηλέων, Μοναστήρι, αρχές 20ού αιώνα (M. Paillarès - Αφοί Μανάκια)

Στα 1900 οι πολυεθνικοί πληθυσμοί των τελευταίων οθωμανικών επαρχιών στα Βαλκάνια δήλωναν τις εθνικές ταυτότητές τους μέσω της ένταξης σε «μιλλέτια» και τις εκπαιδευτικές και εκκλησιαστικές επιλογές. Πολύ πριν ξεσπάσουν οι εθνικές αντιπαραθέσεις, οι βλάχικοι πληθυσμοί ακολουθούσαν παραδοσιακά και καλλιεργούσαν την ελληνική εκπαίδευση. Σχολεία όπως αυτά της Μοσχόπολης και του Μετσόβου υπήρχαν σημαντικά κέντρα του νεοελληνικού διαφωτισμού. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα σχολεία λειτουργούσαν σχεδόν παντού στα βλάχικα κεφαλοχώρια στα ορεινά και τις εγκαταστάσεις στα πεδινά αστικά κέντρα. Μόνο οι Αρβανιτόβλαχοι ακολουθούσαν από κάποια απόσταση λόγω της καθυστέρησής τους στην κοινωνική και την οικονομική τους ανάπτυξη. Τα ελληνικά εκπαιδευτήρια και άλλα κοινωνικά ιδρύματα γνώρισαν μεγάλη ακμή, ιδιαίτερα στην Πελαγονία. Τα εκπαιδευτήρια αυτά, στα οποία προωθήθηκε η εκπαίδευση των κοριτσιών και των νηπίων, ήταν επιπλέον και πηγή δασκάλων και ιερέων για την οθωμανική βαλκανική ενδοχώρα.

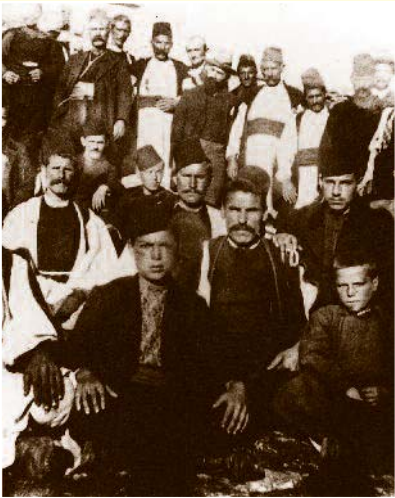

Οικογένεια ιερέα, Σαμαρίνα, 1911 (A. Wace & M. Thompson)

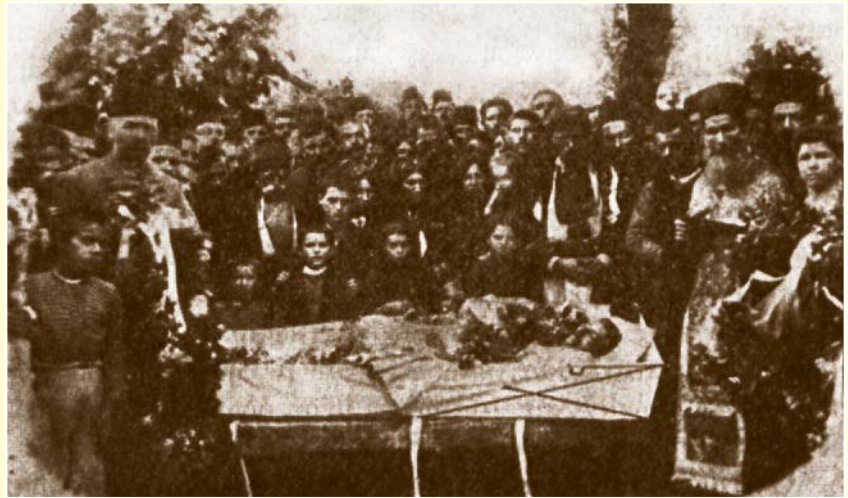
Ανάλογη ήταν και η κατάσταση στα εκκλησιαστικά θέματα. Οι Βλαχόφωνοι στήριξαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τονίζοντας έτσι την ελληνική τους εθνική συνείδηση. Το Μέτσοβο ήταν έδρα ιδιαίτερης Πατριαρχικής Εξαρχίας. Το Λιβάδι στον Όλυμπο ήταν έδρα της επισκοπής Πέτρας της μητρόπολης Θεσσαλονίκης και το Κρούσοβο έδρα της μητρόπολης Αχριδών και Πρεσπών. Ο επίσκοπος Κίτρους (Κατερινής) Παρθένιος Βαρδάκας, ο μητροπολίτης Φώτιος Κορυτσάς, ο μητροπολίτης Αιμιλιανός Γρεβενών και ένα πλήθος λιγότερο γνωστών ιερέων υπήρξαν αγωνιστές του Μακεδονικού Αγώνα, πληρώνοντας μερικές φορές την εθνική τους προσφορά με τη ζωή τους.

Πατέρας και μικρός μαθητής, Περιβόλι, αρχές 20ού αιώνα (B.A.R. - Αφοί Μανάκια)

Στημιότυπο από την επίσκεψη του Γάλλου δημοσιογράφου M. Raillères στο Κάτω Βέρμιο, 15 Αυγούστου 1905
(Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Στημιότυπο από την κηδεία του Νικόλαου Μπέλη από τα Μεγάλα Λιβάδια του Πάικου, θύμα του Μακεδονικού Αγώνα, Γευγελί, 1904
(Μακεδονικό Ημερολόγιο 1910)

Η οικογένεια του γιατρού Αθανάσιου Αστερίου από το Λιβάδι του Ολύμπου, βασικό στέλεχος του Μακεδονικού Αγώνα στα Σέρβια της Κοζάνης, τέλη 19ου αιώνα
(Α. Τζινίκου)

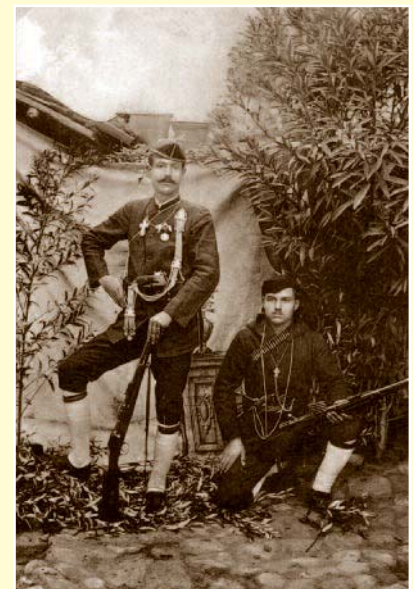

Αντιπροσωπεία Βλαχόφωνων και ελληνόφωνων προκρίτων της Βέροιας στο ελληνικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, αρχές 20ού αιώνα (Π. Χατζίκου)

Ο γιατρός Δημήτριος Κυβερνίδης από το Λιβάδι του Ολύμπου, πρόκριτος Γευγελίς, θύμα του Μακεδονικού Αγώνα, τέλη 19ου αιώνα
(Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Αλκιβιάδης Μάλτος, Θεσσαλονίκη, αρχές 20ού αιώνα
(Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Ο μακεδονομάχος Σερρών Στέργιος Βλάχης με το πρωτοπαλικάρό του (Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

5.4. Συμβολή στο Μακεδονικό Αγώνα

Την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, στα χρόνια της ένοπλης αντιπαράθεσης για την τύχη των μακεδονικών και των ηπειρωτικών επαρχιών, οι Βλάχοι δεν έμειναν αδιάφοροι. Αναμίχθηκαν ενεργά, πληρώνοντας βέβαια με βαρύ τίμημα σε αίμα και χρήμα τη συμμετοχή τους στην κοινή εθνική υπόθεση. Στα ορεινά οι κτηνοτρόφοι συνεργάστηκαν ως οδηγοί κυρίως με τα ελληνικά ανταρτικά σώματα, αναδεικνύοντας και αξιόλογους πολεμιστές και καπεταναίους. Στις πόλεις και τα κεφαλοχώρια το βλάχικο στοιχείο συνέβαλε στην ενίσχυση των κατά τόπους ελληνικών κοινοτικών, εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Συνεργάστηκαν επίσης στενά με τις ελληνικές προξενικές αρχές στην οργάνωση κρυφών δικτύων δράσης. Έχοντας παραδοσιακές και οικονομικές διασυνδέσεις με τα βλαχοχώρια της ενδοχώρας, οι Βλάχοι των αστικών κέντρων έπαιξαν ρυθμιστικό ρόλο στις εξελίξεις του αγώνα.

Μετά τη νεοτουρκική επανάσταση στα 1908, σε μία προξενική έκθεση από τη Θεσσαλονίκη διαβάζουμε μεταξύ άλλων τα εξής:

«... Όπου οι βλάχικοι πληθυσμοί συνωκίσθησαν εις πόλεις ή χωρία ως μόνιμοι κάτοικοι, η ανάπτυξι αυτών μετά των Ελλήνων και η παιδείυσι εν ελληνικοίς σχολείοις εμόρφωσε παρ' αυτοίς ελληνικόν φρόνημα τοιούτον, ώστε οι βλαχόφωνοι ούτοι αποτελούσιν εν Μοναστηρίω, Μεγαρόβω, Θεσσαλονίκη και αλλαχού την εκλεκτοτέραν και φανατικωτέραν μερίδα του Μακεδονικού Ελληνισμού...»

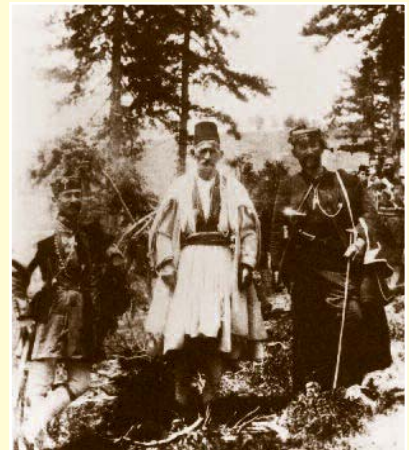
Ο ιδεολογικός αγώνας που έδωσαν και κέρδισαν για την Ελλάδα εκφράζεται σαφέστατα στις πρώτες παραγράφους μίας επιστολής διαμαρτυρίας των Βλάχων της Θεσσαλονίκης, στα 1907:

«1. Επισήμως διαμαρτυρόμεθα κατά της σκοπίμου παραμορφώσεως του εθνικού ημών χαρακτήρος και αποκρηύττομεν τους την παραμόρφωσιν ταύτην εισηγησάμενους, τους οπωσδήποτε εις αυτήν συντελούντας και τους αντικανονικώς και παραλόγως εκ ξένων πολιτικών υπολογισμών αειούντας υποβολιμαίας καινοτομίας εν τη λατρεία ημών και την εκπαιδείυσει.

2. Ξένοι παντός πολιτικού υπολογισμού και των πατρικών ημών παραδόσεων ευσεβείς και άγρυπνοι θεματοφύλακες, αποκρηύττομεν μετ' αγανακτήσεως τους ευαριθμοτάτους ομαίμονας, οίτινες, ένεκα γνωστών λόγων, αειούσιν όπως ομιλώσιν εν ονόματι δήθεν πάντων ημών, και διακηρύττομεν ότι, λόγω ποσού τε και ποιού αποτελούντες τα εννέα δέκατα (9/10) του καθ' άπασαν την [Οθωμανικόν] Αυτοκρατορίαν βλαχικού πληθυσμού, μόνον ημείς δικαιούμεθα να εκφράζομεν, μετά κύρους και αυθεντίας, τους πόθους αυτού...»

Το βασικό στέλεχος της "Οργανώσεως Θεσσαλονίκης" γιατρός Δημήτριος Κ. Ζάννας με το γιο του Κωνσταντίνου, την κόρη του Ιφιγένεια και το γαμπρό του Αλκιβιάδη Μάλτο, Θεσσαλονίκη, 1907 (Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Ο αρβανιτόβλαχος ταξίγας Χρήστος Βασιλη Σέρμπος από το Άνω Βέρμιο με τους καπετάνιους Ακρίτα (Μαζαράκη) και Κόρακα (Σταυρόπουλο), Βέρμιο, 1905 (Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Επιτροπή προκρίτων του Σκρα στην είσοδο του ελληνικού προξενείου, Θεσσαλονίκη, 1907 (Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα)

Ομάδα μακεδονομάχων από το Λιβάδι του Ολύμπου, 1905 (Μουσείο Μπενάκη)

Ο Γ. Πούπης και η γυναίκα του, Αβδέλλα,
αρχές 20ού αιώνα (Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Η οικογένεια Γ. Χατζηπιζιώτσια, πρόσφυγες από την Πελαγονία, Φλώρινα, 1921
(Σύλλογος Μοναστηριατών Φλώρινας)

Μητέρα και γιος, Συρράκο, αρχές 20ού αιώνα
(Β.Α.Ρ. - Αφοί Μανάκια)

Γυναίκες από το Κεφαλόβρυσο Πιωγωνίου, αρχές 20ού αιώνα,
(D. Angelescu - Αφοί Μανάκια)

Αρβανιόβλαχες, Ήπειρος, 1931
(Μουσείο Μπενάκη)

Οφείλω να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου προς όλους όσους μου εμπιστεύτηκαν τον πολύτιμο πολιτισμικό θησαυρό που παρουσιάζεται σε αυτή την έκθεση. Ελπίζω να στάθωκα αντάξιος της εμπιστοσύνης και των προσδοκιών τους. Για άλλη μια φορά εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου προς το Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα στη Θεσσαλονίκη και τον πρόεδρο του Δ.Σ. κ. Ιωάννη Κ. Χασοιώτη για τη συνεργασία και την αρωγή τους. Και ακόμη, ευχαριστώ το Ίδρυμα Εγνατία Ηπείρου και τον πρόεδρο του Δ.Σ. κ. Ιωάννη Αβέρωφ για την ευκαιρία που μου δόθηκε να επεκτείνω την ερευνητική προσπάθειά μου.

Α. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ

Οι φωτογραφίες της έκθεσης προέρχονται από τα παρακάτω αρχεία και βιβλία

- Αρχείο Αβέρωφ
- Αρχείο Αδάμου Ιωάννη
- Αρχείο Βαρβαρούση Ιωάννη
- Αρχείο Βασιλείου Τάσου
- Αρχείο Γερογιαννάκη Κωνσταντίνου
- Αρχείο Δόσα Γεράσιμου
- Αρχείο Κάμινια Σοφίας
- Αρχείο Καραϊσκού Νίκου
- Αρχείο Κουκουδή Αστέριου
- Αρχείο Μιχαηλίδου Χαϊδώς
- Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα
- Αρχείο Μουσείου Μπενάκη
- Αρχείο Μπαζάκα Γιάννη
- Αρχείο Μπακόπουλου Νικόλαου
- Αρχείο Μπάτζίου Αθανάσιου
- Αρχείο Παράσχου Δημήτρη
- Αρχείο Πατσιαθούρα Μερσίνης
- Αρχείο Πράπα Στέλλας
- Αρχείο Στίκου Γιώργου
- Αρχείο Συλλόγου Βλάχων Βέροιας
- Αρχείο Συλλόγου Γραμμοσιτιάνων Άργους Ορεστικού
- Αρχείο Τσιάρρα Αντώνη
- Αρχείο Χατζήκου Παρασκευής
- Αρχείο Angelescu Dan
- Αρχείο Τσιτσάρα Νικόλαου
- Αρχείο Β.Α.Ρ. (Αρχείο Βιβλιοθήκης Ακαδημίας της Ρουμανίας)
- Ε.Λ.Ι.Α. (Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο)

- Γεωργιάδης, Θεόφραστος, *Μασακόπολις*, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1975.
- Γκολομπιάς, Γιώργος, *Λεωνίδας Παπάζογλου. Φωτογραφικά πορτραίτα από την Καστοριά και την περιοχή της την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα. Συλλογή Γιώργου Γκολομπιά, Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Γοργουγιάνης, Σωτήρης Α., *Γαρόκι Ασπροποτάμου. Αντανάκλασεις από το παρελθόν*, Τύποις, Τρίκαλα 2007.
- Γούσιος, Αστέριος Δ., *Η κατά το Παγγαίον χώρα, Λιψία 1894. Τα τραγούδια της πατρίδας μου*, Αθήνα 1907, Καπάνι, Θεσσαλονίκη 1999.

- Δραγούμης, Ίων, *Τα τετράδια του Ίλιντεν*, εισαγωγή-επιμέλεια-σύνθεση: Γιώργος Πετσιάς, Εκδόσεις Πετσιά, Αθήνα 2000.
- Εξάρχου, Χρήστος Γ., *Η Φούρκα της Ηπείρου (Ιστορία - Λογογραφία)*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Έσαρχος, Γιώργος, *Ενθύμιον Στρατού, Βαλκανικών - Μικρασιας - Εμφυλίου. Μαρτυρίες πολέμων*, Ερμής, Αθήνα 1987.
- Έσαρχος, Γιώργος, *Αδελφοί Μανιάκια. Πρωτοπόροι του κινηματογράφου στα Βαλκάνια και το "Βλάχικον ζήτημα"*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1991.
- Ζαφειρής, Χρίστος, *Βαλκάνιος πραματευτής. Οδοιπορία μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παραικίες*, Εξάντας, Αθήνα 1998.
- Ζιώγας, Παναγιώτης Χρ., *Άνω Πορρόια. Γενεαλογίες και εικόνες*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Θεοτόκη, Ελισάβετ-Λουλού Ι., *Ενδυμασίες Κέρκυρας, Παξών και Διαποντίων Νήσων*, Δήμος Κερκυραίων, Κέρκυρα 1994.
- Καλούσιος, Δημήτριος Γ., *Το Μασοούκι Ιωαννίνων. Βλαχοχώρι στα Τζουμέρκα της Πίνδου*, τόμος Α': Ιστορικά, τόμος Β': Λογογραφικά, Μασοούκι - Τρίκαλα 1994.
- Κλιάφα, Μαρούλα, *Θεσσαλία 1881-1981. Εκατό χρόνια ζωής*, Κέδρος, Αθήνα 1983.
- Λουκόπουλος, Δημήτρης, *Πώς υφαίνουν και πώς ντύνονται οι Αιτωλοί*, Ιστορική και Λογογραφική Βιβλιοθήκη 1, Σύλλογος προς διάδοσιν Οφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1927.
- Μακεδονικό Ημερολόγιο* 1909, 1910, 1911, 1913.
- Μαγειρίας, Μιχάλης Δ., *Μπλέα Μεταβου «Αμέρου», 1897-1970*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων - Σύλλογος Μηλιωτών Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2007.
- Μέρτζος, Γεώργιος Α., *Λάιστα Ζαγορίου Ιωαννίνων*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Μέρτζος, Νικόλαος Ι., *Αρμάνοι οι Βλάχοι*, Ρέκος, Θεσσαλονίκη 2000.
- Μέρτζος, Νικόλαος Ι. - Κοινότης Νυμφαίου, *Ενθύμια Νυμφαίου*, Λιβάνης, Αθήνα 2003.
- Νιταϊάκος, Βασίλης Γ., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόσκο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον - Λαϊκός Πολιτισμός / Τοπικές Κοινωνίες, Αθήνα 1995.
- Οικονόμου-Γεωργοπούλου, Ευτυχία Γ. - Μορφωτικός και Ορειβατικός Σύλλογος Βρυσοχωρίου, *Αναδρομή στο χρόνο 1895-1970. Βρυσοχώρι Ζαγορίου*, Εφύρα, Ιωάννινα 2006.
- Παπαδημητρίου, Έλλη, *Παλιές Φωτογραφίες. Ηπειρο-Μακεδονία*, Ερμής, Αθήνα 1977.

- Παπαθανασίου-Συμνιού, Βιολέττα, *Μοναστήρι. Ιστορική περιήλωση στην πατρίδα γη*, Μαϊνάνος, Θεσσαλονίκη 1993.
- Παπανικολάου, Νικόλαος Γ., *Καστανιά, το χωριό μου*, Μορφωτικός και Ευεργετικός Σύλλογος Καστανιάς «Ο Στίνας», Τρίκαλα 1997.
- Πουρναράς Στέργιος Ι., *Η Βλαχομπλιά της Πίνδου «Αμέρου». Ιστορία - Λογογραφία. Αναφορά στους Βλάχους*, Πολιτιστικός Σύλλογος Μηλίας, Θεσσαλονίκη 1987.
- Πνευματικό Κέντρο Κοινότητας Συρράκου, *Συρράκο. Πέτρα, μνήμη, φως*, τόμοι Α' και Β', Ιωάννινα 2004.
- Σύλλογος Μοναστηριωτών Φλώρινας «Η Ελπίς», *Λεύκωμα Μοναστηριωτών*, Εκδόσεις Πρέσπες, Φλώρινα 1996.
- Σύλλογος Βλάχων Νομού Σερρών «Γεωργάκης Ολύμπιος», *Ο φωτογενής Βλαχοφώνος Ελληνισμός της Ανατολικής Μακεδονίας το πρώτο μισό του 20ού αιώνα*, Σέρρες 1996.
- Ταφράλη, Ορέστης, *Η Θεσσαλονίκη. Από τις απαρχές έως τον 18ο αιώνα*, μετάφραση: Αγγελική Νικολοπούλου, επιμέλεια: Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Τροχαλία, Αθήνα 1994.
- Τζινίκου-Κακούλη, Αθηνά, *Η Μακεδονισσα στα θρόλο και την ιστορία (1453-1940 μ.Χ.)*, Π. Ζήπης, Θεσσαλονίκη 1986.
- Album Almanach *Macédoine*, edited by an editorial committee, Sofia 1931.
- Belle, Henri, *Ταξίδι στην Ελλάδα, 1861-1874*, μέρος Β', μετάφραση: Λίνα Σταματιάδη, εισαγωγή-σκόλια: Γιάννης Γρυντάκης, Ιστορητής, Αθήνα 1993.
- Capidan, Theodor, *Românii Nomazi*, Cluj 1926.
- Krstevski-Kosko, Aleksandar, et al., *The creation of the Brothers Manaki*, Matica Makedonika, Skopje 1996.
- Liacu-Anovska, Kleanti, *Social and folk interactions in Aromanian families*, Institute of Folklore Marko Cerenkov, Special Editions, Skopje 2000.
- Osman Hamdi Bey - de Launay, Marie, *1873 Yilinda Türkiye de Halk Giysileri Elbese-i Osmaniyeye*, Sabanci Üniversitesi, Istanbul 1999.
- Paillarés, Michel, *Η μακεδονική θύελλα. Τα πρώτα χρόνια 1903-1907*, Θεσσαλονίκη - Κοζάνη - Έδεσσα - Νάουσα - Σέρρες - Καβάλα - Δράμα - Μοναστήρι - Σκόπια, μετάφραση: Βασιλική Καρδινάλακα, πρόλογος-σημειώσεις: Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος, Τροχαλία, Αθήνα 1994.
- Parahagi, Tache, *Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine)*, vol. I-II, Societatea cultural-nationala, Bucuresti 1928-1930.
- Rubin, Alexandre, *Les Roumains de Macédoine*, Imprimerie Professionnelle Dem. C. Ionesco, Bucuresti 1913.
- Thompson, Maurice S. - Wace, Alan J.B., *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*, μετάφραση: Πόνος Κοραγιώργος, εισαγωγή-σκόλια: Νίκος Κατσάνης, Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989.
- Weigand, Gustav, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig 1892.
- Weigand, Gustav, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, Bd. I: Land und Leute, Leipzig 1895.

Το Ίδρυμα ΕΓΝΑΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ αντιμετωπίζει, προβάλλει και αναδεικνύει τη βλάχικη πολιτισμική κληρονομιά ως συστατικό στοιχείο του τόπου μας. Θεωρεί ότι οι καιροί είναι ώριμοι για τη συστηματική έρευνα, μελέτη και παρουσίαση τόσο της ιστορικής όσο και της σύγχρονης συνείδησης και πραγματικότητας της λατινόφωνης Ρωμιοσύνης. Επιθυμία του Ιδρύματος είναι να κάνει κατανοητά στο ευρύτερο κοινό τα συνακόλουθα θεωρητικά και μη ζητήματα. Ξεκινά λοιπόν την προσπάθειά του με την παρουσίαση των πολλαπλών βλάχικων ταυτοτήτων (τοπικών, οικονομικών, κοινωνικών, δημογραφικών, πολιτισμικών κ.ά.), όπως τις αποτύπωσε ο φωτογραφικός φακός στις αρχές του 20ού αιώνα. Η επιλογή μας δικαιολογείται, διότι εκατό χρόνια μετά, αυτή η παρουσίαση συμβάλλει στην ερμηνεία και την κατανόηση της σύγχρονης ταυτότητας των Βλάχων της Ελλάδος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΒΕΡΩΦ
Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ιδρύματος ΕΓΝΑΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ